

KOZARČANI U 12. KRAJIŠKOJ NOU
BRIGADI

BORBENI PUT 12. KRAJIŠKE NOU BRIGADE

Sedam hladnih februarskih dana i noći 1943. borci 4. krajiške NOU divizije su se borili na život i smrt u snežnim nanosima planine Grmeč. Izdržali su i odo-leli. Glad i iscrpljenost ih je savlađivala. Umorili su se noseći ranjenike, decu, žene, starce. Ginuli su na polo-žajima.

Počeli su i da haluciniraju: čas su videli lepu kuću, čas toplu sobu, čas bi im se pričinjavalo da čuju ko - mandu.

Dvanaesta krajiška brigada je, u stvari, stvorena kao polubrigada sa dva bataljona, sanitetskim vodom i intendanturom od ukupno 400 boraca. I pored toga što je u svom sastavu imala malobrojno ljudstvo, ipak su joj predstojali veoma teški okršaji. Da bi nesreća bila veća, borci je u takvom sastavu brigade počeo da hvata tifus. A sa brigadom su i dalje bili zbegovi, pretežno devojke, starci i žene.

Već prvog dana posle formiranja brigada je izvela jednu smelu i značajnu akciju. Ceo jedan nemački bataljon koji je od Petrovca išao prema Bravskom Vagancu razbijen je. Upao je ovaj neprijateljski bataljon u klopku koju mu je pripremio 1. bataljon 12. krajiške brigade. Bila je to izuzetna hrabrost boraca. Ceo bataljon sa komandantom Mila-nom Egićem sručio se na Nemce. Na bojištu je ostalo više od 30 ubijenih nemačkih vojnika. Mnogo je više bilo ranjenih. Mećava je i tog dana, i u toj akciji, što je šemu kao komandantu ranijeg bataljona i bilo svojstveno, sam bacao bombe na neprijatelja i tukao ga iz puškomitraljeza.

Posle akcije, koja se čula po svim petrovačkim selima pričalo se i prepričavalo o Mećavinoj hrabrosti. On se na to ljutio i posebno isticao zasluge komandanta Egića, komandira Čobanovića i drugih boraca bataljona. U stvari, ti hrabri ljudi, koji su bili ratnici kakav je i Mećava bio, bili su njegovi učenici u njegovom ranijem 3. bataljonu 5. kozaračke udarne brigade. Mećavi su, razume se, u komando-

vanju i rukovođenju jedinicom svesrdno pomagali komandanti bataljona, komesari, komandiri i borci, jer su svi njegovi borci prihvatili način komandovanja i ratovanja kakav im je postavio Petar Mečava.

Značajno je istaći jedan dokumenat iz tih prvih dana ratovanja i života brigade gdje Mečava piše nižem ko - mandnom kadru: — Najbolje se komanduje kad se nađeš u streljačkom stroju, kad zajedno sa borcima bacaš bombe na neprijateljska utvrđenja, kada osetiš radost zbog zaroblja- Eaša neprijateljskog vojnika ili i sam tučeš po neprija- teljskom stroju ...

Dvanaesta krajiška narodnooslobodilačka udarna bri- gada je baš u jeku četvrte neprijateljske ofanzive dobila veoma odgovorne i složene zadatke. Zapravo, ona nije išla dalje za glavinom naših snaga u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, već su se sve njene jedinice prebacile iza leđa neprijatelja, u njihovu pozadinu — Podgrmeč. Trebalo je zaštititi preostali deo žena, dece, staraca, bolesnih i iznemoglih iz podgrmečkih sela, koji su se iscrpljeni, pre- mrznuti, premoreni i bolesni vraćali iz Grmeča i Šatora na svoja popaljena i pogašena ogišta. Trebalo je pomoći tom narodu koji nije imao ni stoke, ni hrane, ni kuća, a proleće, doba kada je seljaku najteže za ishranu, bilo je pa pragu. Mečavini borci zajedno sa svojim komandantom bili su prinuđeni da otimaju opljačkanu stoku i hranu iz neprijateljskih uporišta oko Sanskog Mosta, Krupe, Novog, rudnika Ljubije i sve tamo do Ključa i Banje Luke. Uz to zajedno sa narodom morali su podizati kakve-takve kuće, bajte, ambare ili štale da bi smestili taj iznemogli narod. Trebalo je obrađivati zemlju, jer se radna snaga na selu pot- puno proredila — sve što je bilo mlađe našlo se u parti- zanima.

Neprijatelj nikako nije mirovao. Trebalo je braniti i sela od sve češćeg šihovog upada. Bilo je poznato da posle nemačke ofanzive na sela navale četnici kinjeći i mučećn narod nastojeći da po svaku cenu nešto ušićare i za sebe. Kninski četnici, sa poznatim krvolokom popom Thuji- ćem na čelu, kovali su planove da se povežu sa četnicima Uroša Drenovića i Laze Tešanovića na Mašači i da zajedno uz pomoć ustaša i Nemaca napadnu snage 4. kraji- ške divizije u čijem sastavu je bila i 12. krajiška bri- gada, te da jednom za svagda likvidiraju „koridor" i parti- zanska uporišta između Drvara i Banje Luke. Rukovodioci divizije su bili o tome obavješteni, pa je divizija predu- hitrila napad — potpuno je razbila četnike i sabila ih u Knin i Bašu Luku.

Akcija je trajala nekoliko dana u martu i politički je veoma mnogo značila. Jedinice 4. krajiške divizije su svuda u zapadnoj Bosni izvanredno primane i dočekivane. Pokazalo se da je narod zapadne Bosne neraskidivo vezan za narodnooslobodilačku borbu i da samo Narodnooslobodilač- ku vojsku priznaje kao svoju.

Neposredno poslije te akcije 12. krajiška brigada se ponovo vratila u Podgrmeč i smestila u selu Hašanima. Za nesreću ti martovski i aprilski dani 1943. godine bili su kobni za brigadu. Tifus je masovno harao. Sve je više boraca bilo obolelo od ove opake bolesti. Oboleo je i ko- mandant Petar Mečava.

Neprijatelj je izgleda bio obavešten o stašu u bri- gadi, pa je iz Sanskog Mosta, Krupe, Ljubije i drugih gar- nizona sve češće upadao na slobodnu teritoriju. Njegovi vojnici i sluge znale su da stabilizacija partizana na ovom području znači ugrožavaše šihovih garnizona. Zato su kao po pravilu danonoćno napadali partizanske snage, tukli iz aviona i upadali na slobodnu teritoriju Podgrmeča.

Kuća je bilo veoma malo , pa je tifusare , kojih je na ža- lost bilo sve više, trebalo smestati u pećine, po proplan- cima i uvalama. Sem toga, bilo je veoma opasno smestati bolesne borce u kuće , jer su nemački avioni stalno napa - dali i uništavali preostala ogišta.

Oboleli komandant Petar Mečava smešten je u jednoj pećini u blizini Jelašinovaca. Mada je to bila slobodna partizanska teritorija, uslovi za lečeše komandanta Me- čave u memljivoj pećini bili su veoma loši. Unutra je bilo hladno, kapalo je na sve strane, a kroz pećinu je duvao hla- dan zimski vetar. Za nekoliko dana bolest je potpuno slo- mila komandanta Mečavu. Većinom je bio u polusvesti. „Ju- rišao" je Mečava sa svojom desetinom, sa četom, sa 3. bata- ljonom, sa brigadom ...

Dok je Mečava bolovao i ležao u pećini, borci su ga krišom posećivali, mada je, navodno, bila tajna gde je sme- šten komandant. Neprijatelj je dolazio do slobodne teri - torije i verovatno dolazio i do pećine, ali nikada nije sa- znao gde se nalazi Petar Mečava.

Borbe su bile svakodnevne, skoro bez prestanka. Možda je značajno zabeležiti borbu od 7. aprila 1943. godine kada su brigadu napale ustaške snage iz više pravaca: od Bo- sanske Krupe, Bosanskog Novog, Ljubije i Sanskog Mosta. Ne- prijatelj se noću probio do 2. bataljona i uspeo da ga izne- nadi. U samu zoru sa svih strana je otvorio vatru. Praktično se radilo o biti ili ne biti. I tada se pokazala snalažlji- vost boraca. Komandir čete Simo Šobot pripremio je varku.

Manji deo njegove čete izvršio je „prodor“, a glavnina, sa kojom je on bio, uspela je da zađe neprijatelju za leđa. Raz- vila se borba prsa u prsa i neprijateljske snage su se morale povući s prvih položaja i priteći u pomoć pozadini. Šo- bot je tako pomogao ostalim četama da se izvuku iz obruča. Na žalost, tu je ipak poginulo 20 boraca iz 2. bataljona.

U toj krajiškoj brigadi, čiji su borci i pre šenog formiraša stekli dragoceno iskustvo i dobro znali kako se treba boriti za ranjenog i iznemoglog druga, bilo je pra- vilo: — Sve dok je živ poslednji borac u četi ranjenik se ne sme ostaviti na bojištu, ne sme pasti neprijatelju u ruke. To je bila obaveza, zakon za borce 12. krajiške narod- nooslobodilačke udarne brigade sve do kraja šenog rato- vanja. Mogli su se „progutati“ neuspesi u akcijama i strah pojedinaca, neizvršeše zadataka, ali ostaviti rašenog druga na bojnem polju smatralo se izdajom.

U odsustvu komandanta Petra Mečave veoma zapaženu ulogu u rukovođešu brigadom imao je njen komesar Joco Mar- janović koji je bio cenjen i omiljen u brigadi. Pored njega i čitava plejada izvanrednih komandanata, komesara i ko - mandira četa kao što su Kosta Semis, Dule Rapajić, Milan Čobanović, Milan Egić, Zdravko Milić, Boško Radonjić, Rade Čekić, Simo Šobot, Branko Kovačević, Drago Popović, Bora Arsić, Drago Kovačević i drugi.

Brigada je dobila zadatak da se preko Grmeča prebaci ka Martin-Brodu — na granici prema Lici. Na put je po- šla teška srca bez svog omiljenog komandanta Petra Me- čave. Zapravo, on je teško bolestan ostao u pećini jelaši- novačkoj.

Bio je početak maja 1943. godine. Borci su se odmarali. Odjedanput se začuše rafali iz strojnica. Borci su po- skakali. Kakvo prijatno iznenađenje: na žutoj kobili jaše komandant Petar Mečava! Potrčase mu u susret, priča Ra- doš Raičević, tadašnji rukovodilac politodjela brigade. Skinuše ga sa koša i počеше grliti i ljubiti kao što rade deca sa svojim roditeljima. On je bio mršav, bled, ispijen. Retko sam kad u ratu susreo takav odnos boraca i svog sta- rešine. Zapravo kada sam bolje upoznao Mečavu taj mi je odnos — priča dalje Radoš — bio prirodan. Mečava je bio iskren, otvoren, hrabar, principijelan. Za svakog borca bi uvek našao u pravo vreme toplu i iskrenu reč. A kad bi se našao u jurišu, u stroju, on je bio surov, oštar. Nikada i nikome nije prećutao istinu i uvek je svakom gledao pravo u oči, smelo i otvoreno. On je u pravom smislu bio vojsko- vođa, junak i narodni komandant. Od šega i sa šim se samo moglo učiti, učiti i naučiti.

Brigada se još nalazila u podgrmečkim selima kada je dobila zadatak da se prebaci u centralnu Bosnu. Bilo je to tačno 3. juna 1943. godine. Taj kraj Bosne je bio potpuno nepoznat i komandnom sastavu i borcima brigade. Znalo se samo da je posle plime ustanka 1941. nastupila oseka, da u tom delu Bosne ima jakih četničkih snaga i da su uslovi žizota i rada postojećih partijskih i političkih radnika na terenu veoma složeni i teški.

Brigada je tada brojala oko 500 boraca i sastojala se od dva bataljona. U sastavu je još imala prateći vod i sanitetsko odeljenje. Bataljoni su imali po tri čete. Brigadi je rečeno, a u to su se uverili već kada su stigli na taj teren, da postoje svi uslovi za šenu popunu i omasovlješe, što je bilo veoma značajno za dalji razvoj i uspešnu borbu brigade.

Kada je brigada odlazila iz Podgrmeča, mada se to držalo u tajnosti, seljaci su je pratili kao svoga najrođenijeg. U prvi osvit zore brigada je već bila poodmakla podgrmečkim selima. Uz put, na slobodnoj teritoriji, čula se pesma koja je izmamila suze i pozdrav naroda.

U Peckoj, na putu ka Jaši, brigada se sukobila sa četnicima. To je, u stvari, bio prvi sukob sa njima na ovom putu. Tri su druga poginula. Očigledno, borba sa četnicima traži drugu taktiku, drugačiji način ratovanja. To je na vreme osetio komandant Petar Mečava, pa je već u pokretu sam za sebe razrađivao taktiku borbe protivu njih.

Na pruzi Jajce — Travnik brigada se spustila u osvit zore. Naišao je blindirani voz. Neki borci su uspeali da ubace bombe u vagone. Punom parom voz je prohujao natrag — ka Jajcu.

Preko Vrbasa brigada se prebacila bez većih teškoća. Zapravo, već je zakoračila u centralnu Bosnu. Prošla je Petrovo polje, Imljane i Korićane i stigla u Šiprage.

U Šipragama brigada je zatekla bataljon 2. krajiške brigade, kojeg je smenila. Priličan broj rašenika i bolesnika iz ovog bataljona i iz bataljona proleterskih brigada ostao je pod zaštitom 12. krajiške brigade. Njoj je to uprkos teškoćama dobro došlo, jer je kasnije, kada su ovi borci ozdravili, sve te rekovalescente i rašenike, među kojima je bilo odličnih komandira četa i komesara, bombaša i mitraljezaca, prihvatila i rasporedila u svoje jedinice.

Teren koji je brigada trebalo da „pokriva“ prostirao se od Banje Luke do pruge Doboj — Derventa kojom su išli nemačko-ustaški transporti. U Kotor-Varoši, Tesliću, Te-

šnju, Doboju i Derventi nalazile su se jake nemačko -usta - ške snage, a Banja Luka je bila centar okupatorskih snaga ne samo za zapadnu Bosnu već i za ovaj njen deo.

Na području centralne Bosne nalazile su se i nešto jače četničke snage — prema proceni oko 2.000 četnika Laze Tešanovića, Rade Radića , Uroša Drenovića i Slavka Vorkapića. Među četnicima je bilo okorelih zlikovaca , koji su bezbroj zločina izvršili nad partizanima i narodom toga kraja.

Štab brigade, svestan situacije, upozorava svoje borce:

— „Od našeg rada i političkog delovaša", stoji u jednom dokumentu, „umnogome će zavisiti uspeh u razbijanju četničkih grupa na ovom području. Trebamo imati u vidu i to da pred nama stoji kao najvažniji problem proširivaša naše brigade i u tom smislu mobilisati ljudstvo na dobrovoljan način za našu vojsku . . ."

Očividno, brigada se u centralnoj Bosni suočila sa veoma složenom političkom situacijom. U tom delu naše zemlje, pored Srba, žive Hrvati, Muslimani, Česi, Poljaci, Ukrajinci, Mađari, a u to vreme je bilo i nemačkih i italijanskih porodica. Okupator je, kao i u drugim delovima naše zemlje, nastojao da zavadi narode i narodnosti na tom području kako bi se međusobno istrebljivali. Pored toga, okupator je huškao Hrvate i Muslimane na Srbe i obratno. Nemcima i Italijanima sa ovog područja davao je svu vlast u okupiranim mestima. Masovno klanje i istrebljenje naroda ovog kraja privremeno je sprečio partizanski ustanak 1941. godine. Na žalost ustanak je ugušen u krvi. Desetine i stotine komunista, bezbroj rodoljuba i divnih drugova je poginulo, među kojima komandant 4. krajiškog odreda Danko Mitrov , dr Mladen Stojanović, omiljeni borac, načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu i jedan od rukovodilaca ustanka u Bosni.

Rad preostalih komunista i maših partizanskih grupa na koje se svalila neprijateljska hajka na ovom terenu bio je veoma težak i složen. Dolaskom proleterskih i krajiških brigada krajem 1942. i početkom 1943. godine ustanak u ovom kraju počinje ponovo da oživljava. Formiran je Banjalučki odred. Ustanak se širi i rasplamsava i dolazi do žestokih obračuna sa četnicima koji su sejalili pokolj i smrt na ovom području Bosne.

Zadatak 12. krajiške brigade je bio da pomogne partizanskom odredu u razbijanju četnika i da politički radi na razvijanju bratstva i jedinstva, osnovne tekovine naše revolucije. Bio je to , s obzirom na njenu brojčanu snagu, gežak posao.

Već prvih dana boravka brigade u centralnoj Bosni započele su žestoke borbe. Drugi bataljon 12. brigade je na cesti Maslovare — Kotor-Varoš vodio tešku borbu sa Nemcima i ustašama. Petorica drugova je poginulo, a desetak je rašeno.

Dvadeset prvog juna sve snage brigade su počele da čiste teren koji su držali četnici od Skender-Vakufa do Šolaja, ispod same Čemernice. Ubijeno je desetak četnika i trojica su zarobljena. Tom akcijom, koja je izvedena veoma brzo i odlučno, moral četnika očigledno je bio poljuljan i pod zaštitom okupatora počeli su se povlačiti bliže selima Vrbasa, Karanovca i dalje prema Banjoj Luci. Brigada je pošla u poturu u pravcu Aginog Sela i Krmina. U toj poteri je ponovo došlo do sukoba. Za desetak dana čišćenja terena od Kotor-Varoši do Vrbasa ubijeno je i zarobljeno oko 50 četnika. Sada su se sve jače četničke grupacije praktično našle pod neposrednom zaštitom Nemaca i ustaša.

Ustaško-nemačkom garnizonu u Kotor-Varoši, kao manjeviše i u svim drugim neprijateljskim garnizonima na ovom terenu, 12. krajiška brigada je već bila postala „kost u grlu“. Zato su Nemci i ustaše krojili planove kako da isteraju brigadu sa ovog područja i kako da je unište. Dvadeset devetog juna su izašli iz Kotor-Varoši i počeli na - dirati prema Vagancu i Čukovcu, gde je bio 1. bataljon brigade. Bataljon i šegov hrabri komandant Milan Egić i tu su odneli pobjedu — dvadesetak ustaša i Nemaca je ubijeno, a desetak je zarobljeno. Narod se sve više počeo opredeliti - vati za brigadu i slati svoje sinove u šene redove. Znači u nju su počeli pristizati novi borci sa terena centralne Bosne.

Zahvaljujući inicijativi i samoinicijativi štabova bataljona, komandi četa i boraca u razbijanju četnika, hvatanju njihovih jataka i političkom radu, brigada je postigla izvanredne uspehe. Tako je, na primer, hrabri zamenik komešara 2. bataljona Kosta Semis sa desetak bombaša i dva puškomitraljesca razbio čitav četnički bataljon. Ubijeno je 5 četnika, a veći broj je zarobljen. Bataljoni, čete i vodovi 12. brigade su se takmičili ko će više izvesti akcija protivu četnika. Cela je brigada usvojila taktiku ratovaša komandanta Mečave. Pravilo je bilo: ustuknuti se pred četnicima ne sme, treba ih tući na svakom koraku. Dnevno se prevaljivalo i po 30 kilometara da bi se pohvatili i uništili četnici i njihovi jataci. U brigadi nije bilo potrebno izdavati naredjenja za borbu sa četnicima, jer su svi njeni pripadnici imali istu želju: dotući sluge okupatora i njihove prethodnice u centralnoj Bosni, popu-

niti brigadu novim borcima i jednom za svagda osloboditi centralnu Bosnu od okupatora i njegovih slugu. Takva politika je urodila plodom. Već 13. jula 1943. godine formiran je 3. bataljon ove brigade. Za komandanta je postavljen Nikica Milić, zamenik komandanta 2. baatljona, a za kome-sara Stanko Vasiljević. Brigada je sada bila u punijoj formaciji, mada se na ovom terenu nalazila tek nešto više od mesec dana. Idalje je izvođena akcija za akcijom. Devet- naestog jula je 1. bataljon na terenu Čukavac, Vagani i Kijevac potpuno razbio četničku grupaciju. Jedan od najhrabrijih komandira četa u brigadi Milan Čobanović je sa svoja tri borca ubio dva četnika i više njih ranio. Istoga dana su snage 3. bataljona kod Aginog Sela potpuno razbile četnike. Ubijena su 4 četnika, a dva su zarobljena. Dvadesetog jula je 2. bataljon izveo napad na četnike na sektoru Krmine. Ubijeno je 11 četnika, a 6 je ranjeno.

Rezultati svakodnevnih akcija bili su potpuno razbijanje četnika, što se veoma pozitivno osetilo na celoj teritoriji centralne Bosne. Praktično, bitka sa četnicima je bila dobijena. Uslovi za politički rad bili su sve povoljniji. U to vreme sprega između ustaša, četnika i Nemaca bila je koordinirana. Ali, ova hrabra brigada se izvanredno borila i časno izvršila svoj zadatak.

Na putu između Baša Luke i Kotor-Varoši jedinice ove brigade su razbile i ustaše, i četnike, i Nemce. Na položajima je ostalo više od 20 ubijenih neprijateljskih vojnika. Slavlje brigade prenosilo se od usta do usta, od sela do zaseoka na celom području centralne Bosne.

Posle završetka pete ofanzive Vrhovni štab je prešao u centralnu Bosnu i privremeno se smestio u selu Petrovo Polje. Njegova zaštita je bila 12. krajiška brigada. Pretpostavljajući verovatno da se Vrhovni štab Narodno - oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije smestio u selima Imjane i Korićane, neprijateljski avioni su bombardovali ta sela.

Četnici Laze Tešanovića, Uroša Drenovića i Rade Radića, koji su inače bili kivni na Mećavu i šegovu brigadu, mislili su da se proslave, da razbiju brigadu i ugroze Vrhovni štab. Pripremili su plan i spremali se za akciju. Ali Mećava ne bi bio Mećava kada ih ne bi preduhitrio i nadmudrio. On ih je prvi napao, razbio i uništio. Zarobljeno je, ubijeno i ranjeno preko 50 četnika, a ostali su se razbežali.

Četnici su za nepuna dva meseca boravka 12. krajiške brigade na terenu centralne Bosne politički diskredito-

vani i vojnički razbijeni. Za to vreme u brigadu je dobro- voljno došlo 107 mladića, što je bila velika i vojnička i politička pobjeda. Brigada je sad imala 780 boraca.

*Prvi grad u centralnoj Bosni koji je oslobodila
12 . krajiška brigada*

Dvadeset sedmog avgusta je bataljon ustaša i Nemaca kre- nuo u pravcu 1. bataljona sa namerom da ga razbije i što više odbaci od Kotor-Varoši. U Kotor-Varoši se nalazila ustaška bojna sa celokupnim kadrom nemačkog vojnog štaba. Drzte snage te ustaške bojne napale su 2. bataljon. Prvi bataljon, čije su dve čete zatvarale pravac prema Skender-

-Vakufu, pod komandom komandanta Milana Egića pustio je kolonu nemačko-ustaškog bataljona da upadne u zasedu. Raz- rađena je taktika za tu borbu: 2. četa će pripucati i dublje se povući u šumu, a slično će uraditi i 1. četa sa kojom su bili Mečava i Egić. Međutim , zbilo se nešto sasvim drugo. Kad je 2. četa pripucala na legionare, Egić i Mečava su svom snagom s leđa udarili na njih i potpuno ih razbili. U dokumentu iz te borbe stoji da je ubijeno 60 neprijateljskih vojnika i 50 ranjeno, da je zarobljeno 7 kursista iz divizije „Tigar“ i jedan Nemač. Bataljon je došao do bogatog ratnog plena. Zaplenjeno je: 3 mitraljeza „šarac“, jedan teški bacač, 35 karabina, 5 revolvera, 2 signalna pištolja, 25 ručnih bombi , 30 granata za tromblon, 27 pari cipela, nekoliko pari čizama, 30 pari odeli, 2 dvogleda, 30 opasača, 30 čuturica i drugo.

U trenucima oduševljenja izvanredni komandant Milan Egić se zatekao na jednoj poljani i za nesreću tu ga je kuršum usmrtio. Slavlje je bilo pomućeno. Borci bataljona su bili tužni, jer su izgubili odličnog komandanta. U jednom dokumentu piše: . . . poginuli komandant Egić je u svim borbama pametno i vojnički rukovodio bataljonom, a lično se isticao kao naročito neustrašiv i hrabar komandant. . .

Kada su preostale ustaše u Kotor-Varoši obaveštene o razbijanju njihovih snaga, povukle su se iz grada, ostavljajući oružje, namirnice, odeću i obuću , što je brigadi koja je ušla u grad 27. avgusta dobro došlo.

Kada je oslobođen Kotor-Varoš, slobodna teritorija sada se prostirala od Vlačića, pa gotovo sve do Baše Luke. Stvoreni su i vojnički i politički uslovi za još brže formiranje narodnooslobodilačkih odbora, komandi mesta i područja , pozadinskih jedinica i partizanskih odreda.

Dok je još trajalo slavlje u Kotor-Varoši brigada je pošla na nove zadatke. Prebacila se na prugu Doboj — Der - venta — Teslić. Pre toga iz Levča polja u brigadu je došlo 50 novih mladića. Dolazeći na prugu Doboj — Derventa, brigada je ugrozila garnizone na ovom podurčju. Četvrtog septembra 1943. godine jedinice brigade su zarobile 48 do- mobranskih vojnika, zaplenile 36 karabina, 3 puškomitra- ljeza, 1 teški mitraljez i mali bacač sa 11 mina, 5 nepri- jateljskih vojnika je poginulo a nekoliko rašeno. Sedmog septembra je minirano 1000 metara pruge Doboj — Teslić. Naišao je oklogši neprijateljski voz i odleteo y vazduh, 17 neprijateljskih vojnika je ubijeno a 16 zarobljeno. Za- plešeno je 6 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 100 ka- rabina i mali bacač. Samo u prvoj polovini septembra na ovoj pruzi je uništeno 48 vagona i 4 lokomotive. U vago- nima su bili automobili, kamioni i ostali ratni materi- jal, kao odeća, obuća i veća količina namirnica namešena okolnim garnizonima.

Akcija brigade na ovoj pruzi i boravak jedinica u se- lima Teslića, Tešša, Doboja i Dervente doneli su vidne rezultate. Brigada je brojno ojačala i, što je bilo izuzetno važno, dobro se naoružala. Sada je to već bila elitna je- dinica koja je i vojnički i politički bila potpuno sprem- na i zrela za izvođenje širih akcija, za veće okršaje i za izvršeše mnogo složenijih i težih zadataka.

U prvoj polovini oktobra 1943. godine brigada je imala preko 800 boraca. U svakom od tri bataljona bile su po tri čete, sanitetski vodovi, intendantura i mitraljeski vodovi. Sem toga, reorganiziran je vojni i politički starešinski kadar, uvećane su partijske ćelije i skojevski aktivni. Po- jačana je kulturna i politička delatnost. Pripadnici bri- gade su sistematski obučavani ne samo u rukovašu puškom i puškomitraljezom već i u teškim oruđima.

Krajem oktobra za zamenika komesara brigade postavljen je Mirko Vranić, koji je izvanredno mnogo doprineo šenom još uspešnijem i bržem razvoju.

Bratstvo i jedinstvo na delu

Sve se više mladića i devojaka iz centralne Bosne slivalo u 12. brigadu koju je narod ovoga kraja smatrao svojom brigadom.

Neposredno pred Drugo zasedaše AVNOJ-a, kada sam i sam došao na dužnost komesara brigade, trećina boraca brigade bila je iz centralne Bosne, mada joj je okosnica u

dalje bila Kozarčani. Pored toga, u bataljone je došao ve- liki broj rekovalescenata iz drugih naših jedinica, tako da su maše- više u šoj se našli borci svih naroda i narod- nosti Jugoslavije, po čemu je, pored ostalog, bila i speci- fična krajiška jedinica.

Posebno je potrebno istaći da su svi polaznici jednog vojno - političkog kursa u centralnoj Bosni, a pohađalo ga je 40 mladića, ušli u sastav 12. brigade. Među njima je bilo Čeha, Poljaka, Ukrajinaca, Hrvata, Srba i Muslimana. Ti golobradi mladići od 16 do 18 godina su na kursu, koji se održavao u selu Glogovcu, sticali prve pojmove o Partiji, narodnooslobodilačkoj borbi, revoluciji, bratstvu i jedin- stvu. Na kursu je predavao i komandant Petar Mećava. Za- voleli su ga i kad im je saopšteno da idu u 3. bataljon nje- gove brigade, bili su oduševljeni.

Taj kurs je, pored toga što je imao vojnički karakter, imao i ogroman politički značaj. On je na delu potvrdio da je naša politika u produbljivašu bratstva i jedinstva, te osnovne tekovine naše revolucije, ispravna. Na šemu se pokazalo da je naša narodnoslobodilačka borba jedin- stvena i da u njoj učestvuju i imaju prostora svi narodi i narodnosti Jugoslavije. Ti mladići su bili vesnici naše konačne političke pobede u centralnoj Bosni. Od njih su u NOB stvoreni odlični vojni, partijski i politički ru- kovodioci. Oni su veoma mnogo doprineli širenju bratstva i jedinstva u mnogonacionalnoj centralnoj Bosni.

U prvoj polovini novembra 1943. godine brigada je do- bila specifičan zadatak. Trebala je prihvatiti većnike AVNOJ-a koji su iz Srbije , istočne Bosne i Vojvodine išli u Jajce gde je tada bio Vrhovni štab i gde će se održati istorijsko Drugo zasedaše AVNOJ- a. Uspešno je brigada prebacila većnike preko Bosne i dopratila ih do Jajca. Neposredno posle Drugog zasedaša AVNOJ-a jedan broj većnika se smestio na slobodnoj teritoriji y centralnoj Bosni koju je štitila 12. krajiška brigada. U grupi već- nika bili su Rodoljub Čolaković, Moša Pijade, dr Ivan Ribar, Todor Vujasinović, Vlado Zečević, Edvard Kocbeg, Marko Vujačić i drugi. Prisustvo ovih drugova, a posebno Moše Pijade i Rodoljuba Čolakovića, mnogo je značilo za brigadu, a posebno za 3. bataljon koji se nalazio y šihojnoj direktnoj zaštiti. Oni su održali više predavaša o od- lukama Drugog zasedaša. Mnogi su borci tada prvi put ima- li prilike da vide Mošu i Ročka, a ovi stari revolucio- nari, robijaši i dugogodišnji najbliži saradnici Tita išli su u čete i razgovarali sa borcima uspostavljajući

pri tom drugarske i prijateljske odnose.

Moša Pijade je posebno voleo da bude u društvu sa Petrom Mećavom. Njemu je taj komandant bio izuzetno sim- patičan. Voleo je Mećavinu originalnost , urednost i od- važnost. Divio se šegovom smislu za šalu, šegovoj bistri- ni, a iznad svega njegovoj umešnosti u ratovašu. Jednom prilikom je rekao: Imam utisak da je ovaj čovek nesrećan kad ne ratuje. Za šega je, po svoj prilici, borba što za mu- zikalna čoveka muzika. Imamo dobrih komandanata, ali Me- ćava ulazi u red naših izuzetno smelih, originalnih i ve- štih vojnika. On vojnom veštinom vlada kao pismen čovek perom . . .

Bitka za Banju Luku

U osvit nove 1944. godine jedinice 5. bosanskog korpusa spremale su se da noću između 31. decembra i 1. januara 1944. napadnu dobro utvrđeni garnizon Bašu Luku. Veoma omiljeni, cešeni , obdareni i talentovani 25-godišnji ko- mandant 5. korpusa pukovnik Slavko Rodić posetio je Vrhov- ni štab u Jajcu i druga Tita potanko upoznao o rasporedu i brojnom stašu neprijateljskih jedinica u Bašoj Luci i okolini. Od Vrhovnog komandanta je tražio saglasnost o tome da se izvede napad na ovo tadašnje najjače nemačko- -ustaško uporište u Bosni. Vrhovni komandant se saglasio, utoliko pre što će se napadom na Banju Luku olakšati po- ložaj našim jedinicama u istočnoj Bosni gde je besnela šesta neprijateljska ofanziva. Predviđalo se ono što se i u samoj akciji pokazalo tačnim — da će neprijatelj, da bi odbranio Banju Luku, morati da povuče znatnije snage s po- družja na kome je preduzimao ofanzivne operacije da bi hit- no pomogle ugroženom garnizonu. Za tu akciju bila je pred- viđena i 12. brigada koja je tada bila u sastavu 11. krajiške divizije. Naše snage su brojale 13.200 boraca prilično do- bro naoružanih, razume se nedostajali su tenkovi i avioni. Računalo se da neprijateljskih snaga u Bašoj Luci ima iz- među 20 i 25 hiljada vojnika, zajedno sa četnicima.

Kada je Mećava saopštio borcima zadatak o napadu na Banju Luku on je, pored ostalog, rekao da taj napad isto - vreme znači i rasterećivanje naših snaga u centralnoj Bosni na koje se sručila paklena neprijateljska ofanziva.

„Kako smo obavešteni“ — nastavio je Mećava — „tamo su bolnice i naši ranjeni i bolesni drugovi zapali u veoma težak položaj . . . Mislim, rekao je Mećava, da vama, mojim junacima, nije potrebno govoriti o tome koliko nas težak i odgovoran zadatak očekuje. Mi ćemo u određeno vreme , već prema rasporedu i zadatku, početi borbu na desnoj obali

Vrbasa . . . Na našoj obali" — nastavio je Mećava — „sa nama u akciji će biti i 5. kozaračka brigada . . ."

Sneg je prestao da pada. Vreme se prolepšavalo. Lepo se videla Baša Luka i kuće kako se bele. Grad je izgledao velik, prostran. Video se i Vrbas. Učinilo nam se kao da je pomahnitao. Očevidno je bilo da je nadošao. Jasno smo već videli kako se ulicama grada kreću neprijateljski vojnici i kako jedan tenk patrolira.

. . . Bio je 31. decembar 1943. godine, 22. časa. Artiljerij- ska i minobacačka oruđa su osula vatru na centar Banje Luke. Brigade su postupno ulazile u veliku bitku. Svetilj- ke u Bašoj Luci su se gasile. Nastupalo se veoma brzo. Je- dinice su stigle do Vrbasa, zauzele Gorši Šeher i izbile na most na Vrbasu. U Gornjem Šeheru 12. brigada je zaro- bila 7 neprijateljskih vojnika i jednog oficira. Treći bataljon je naišao na jaka uporišta, smelim jurišem ih je likvidirao i ubio 8 neprijateljskih vojnika i jednog ofi- cira. Na sve strane čula se pucšava, eksplozija bombi i granata. Hiljade svetlećih metaka i stotine raketa paralo je snežnu noć nad gradom. Prvi bataljon je likvidirao ne- koliko uporišta u čaršiji , Zanatsku školu, policijsku karaulu. Ubijeno je 7 žandarma, dva nemačka vojnika i jedan oficir. Drugi bataljon je napao policijsku karaulu na Rebrovačkom mostu i sam most. Njegov je zadatak bio da, po - što likvidira Rebrovački most, pređe na levu obalu Vrbasa i napadne vojni logor iz koga je tukla baterija topova. Ba- taljon je smelo jurišao. Uspeo je da likvidira most i bun- kere na njemu i da uđe u centar grada, gde se bitka rasplam- savala. Vodio je teške ulične borbe u kojima su i borci i komandni kadar ispoljili ratničku veštinu i izvanredu hrabrost. U ovoj borbi poginuo je jedan od najhrabrijih ko- mandira četa u brigadi Šimo Šobot, drvarski radnik. Brzi prodor bataljona u grad iznenadio je nemačku komandu. An- gažovane su nove snage da bi se partizani izbacili iz grada. Međutim, osvojene pozicije bataljon nije ispuštao iz ruku. Dva dana i dve noći izdržao je kanonadu, juriše i kontra - juriše.

Osvit 1944. godine. Dvanaesta krajiška brigada uspešno je izvršila zadatak. Likvidirana su sva neprijateljska upo- rišta osim zgrade Trgovačke škole koju su blokirale snage

1 . bataljona. Stigli su izveštaji da je praktično maše-više desna obala Vrbasa bila slobodna.

Bez obzira na žestoke protivnapade neprijatelja, 12. krajiška brigada nije napuštala pozicije koje je osvojila. Naprotiv, neprekidno je odbijala neprijateljske tenkove i pešadiju. Borbeni čvrstinu i izuzetnu hrabrost naročito

je ispoljila četa 1. bataljona ove brigade koju je vodio komandir Milan Čobanović.

— Odstupanja nema ni stope — glasilo je naređenje ovog hrabrog komandira. Pod gusenicama tenkova padale su bombe i flaše sa benzinom. Na kamenom mostu nedaleko od tvrđave Kastela ostalo je 30 leševa neprijateljskih vojnika.

Neprijateljski vojnici, koji su bili opkoljeni u zgradi Trgovačke akademije, pozvani su da se predaju, da polože oružje. Prizemlje zgrade partizani su već y prvim juri- šima zauzeli. Zatim je započela borba za sprat, za svaku sobu i za svaki prozor. Čula se kukšava i peči koje su par- tizani razumeli i koje nisu. Neprijatelju je postavljen ul- timatum: ili da se predaju, ili će zgrada biti srušena to- povskim i minobacačkim granatama. Istakli su belu zastavu i počeli da izlaze napolje. Zarobljeno je 103 neprijateljska vojnika i oficira. Brigada je došla do značajnog plena: 5 puškomitraljeza, 300 ručnih bombi, 100 pušaka, 7 radio-sta- nica, do odeće, obuće i raznovrsne hrane. U školi je prona- đeno 30 ubijenih neprijateljskih vojnika. Sada je desna obala Vrbasa i stvarno sva bila oslobođena.

Na levoj obali reke partizanske snage su takođe zau- zele veći deo grada. Međutim, Gimnazija, sokolana, hotel „Palas“, Kaštel, banovinska zgrada, ozloglašena „Crna ku- ća“ i još neke veće i tvrđe zgrade bile su još u rukama ne- prijateljskih snaga.

Komandant 5. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Ju- goslavije Slavko Rodić izdao je 1. januara u 18 časova nare- đenje da se napad produži:

— Noćas sve snage moraju dati sve od sebe kako bi za- datak bio izvršen ...

Grad se uzburkao. Ljudi, žene, čak i deca, dobrovoljno su se prijavljivali da nose ranjene partizane. Bilo je hlad- no. San i umor su osvajali. Zviždao je vetar sa Vrbasa i okolnih brda, a sneg se uvlačio pod već mokru odeću i obuću. Dvanaesta brigada se i sama prebacila na levu obalu. Tu je borce i zora zatekla. Bili su mokri, blatnjavi, neispavani, ispijeni. Niko ni reči nije govorio. Po Vrbasu plegla mlečna magla. Što se dublje ulazilo u grad, sve je više prazne čahure, poneka prebijena puška, opanci, čarape, kape ... Bataljoni su jurišali na Gimnaziju i hotel „Pa- las“. Na žalost, svaki put su se vraćali sa osetnim gubi- cima. Treća proleterska krajiška brigada sa jednom četom

12. krajiške brigade napala je „Crnu kuću“. Prema infor- macijama u toj ozloglašenoj tamnici se nalazilo 210 po- litičkih zatvorenika. Izdato je naređeše da se zatvorske

kapije razore ručnim bombama i da se juriša u unutrašnjost zgrade. Kad je neprijateljski otpor potpuno slomljen, zatvor- enici su počeli da pevaju. Bio je to najneobičniji hor koji nije uspeo da nadjača pucnjavu u okolnim ulicama. „Crna kuća“ je zapaljena.

Celi taj dan juriši u Banjoj Luci nisu prestajali. Bila se bitka za svaku kuću, za svaku ulicu. Sva nastojanja partizana da se likvidiraju tvrda uporišta nisu uspevala. Nemci su se uporno branili. Čekala se i treća noć da se izvrši poslednji juriš na ova neprijateljska uporišta. U samom gradu su se redali naizmenični juriši i pro- tivjuriši. Četa Marinka Avramovića iz 2. bataljona 12. krajiške brigade ponovo je jurišala prema Kaštelu. Prvi bataljon 12. krajiške brigade s hrabrim komandantom Ra- dom Čekićem na čelu neprekidno je jurišao na Gimnaziju. Razvila se paklena borba. Grmela su artiljerijska oruđa, praštale su ručne bombe, flaše sa benzinom letele su pod gusenice tenkova. Drugi i 3. bataljon 12. brigade su takođe vodili teške ulične borbe. Praktično, vodila se bitka za svaku kuću, za svaki sprat, za svaku ulicu. Brigada je istin-

ski polagala ispit zrelosti.

Procenivši borbenu situaciju, štab 5. korpusa NOVJ je 2. januara uveče izdao naređenje potčišćenim jedinicama da se povuku iz zauzetih delova grada.

Dvanaesta krajiška brigada, koja je bila u centru gra- da i koja je tamo vodila ulične borbe, kasno je dobila na - redeše da se povuče (tek 3. januara u 3 sata ujutru). Borba se na šenom sektoru rasplamsavala. Tenkovi su sve više brujali. Bilo je jasno da je neprijatelju stigla pomoć. Tre- balo se što pre izvući iz grada. Svako zakašnjenje moglo je značiti uništenje brigade. Opet je na scenu stupio hra- bri, mudri i izvanredni komandant Mečava. Izašao je na ulicu rešen da sam poveže bataljone i izvuče brigadu iz pakla. U susret su mu išli tenkovi. Za trenutak se sklonio za jednu ogradu. Na jednom uglu je ubio dvojicu ustaša. Stigao je do bataljona. Zatim su štabovi bataljona između tenkova i neprijateljskih bunkera izvlačili svoje borce. Probijali su se kroz neprijateljske redove, kroz borbu, pre- skakali plotove, ograde i cela brigada se izvukla te noći bez i jedne jedine žrtve. Bili smo srećni i zahvalni svom komandantu. Časno smo izvršili zadatak. U bici za Bašu Luku koja je trajala tri noći i dva dana brigada je rela- tivno prošla sa malo žrtava — 9 boraca je poginulo, a 24 ranjeno.

U gradu se sve pušilo. Još u maršu smo saznali da su Nemci jurišali na mesto na kojem se nalazila 12. krajiška

brigada. Nisu imali smelost da uđu unutra, već su prvo to- povima razrušili kuće. Međutim, brigada je već bila da- leko od Banje Luke. Zapravo, približavala se Kotor-Va- roši.

Dvanaesta krajiška brigada u šestoj neprijateljskoj ofanzivi

Brigadi je bilo potrebno samo nekoliko dana predaha. možda samo jedna noć. Na žalost, to nije bilo ostvarljivo. Neprijatelj je preduzeo ofanzivu širih razmera — šestu ofanzivu. Prema brigadi su prodirale sveže nemačko-usta- ške snage, dobro opremljene za zimsko ratovanje. Ispred tih snaga išli su smučari sa šmajserima. Jedinice 1. i 2. ba- taljona 12. brigade presečene su na desnoj strani komunika- cije Kotor-Varoš — Banja Luka.

Bio je 4. januar. Štab brigade je zabrinut. Ništa nije znao šta je sa šegovim 1. bataljonom. Od kako je započela ofanziva nikakvih kontakata sa šim nije imao. Nemcima je bio otvoren put prema Kotor-Varoši. Bilo je veoma stu- deno. Vetar je sve oko ledio. U Kotor-Varoši su bili ra - šenici brigade, intendatura i sanitet. Za nesreću, raše- nika je bilo prilično. Nekima su lekari baš te noći amputirali ruke ili noge. Morale su se napustiti kuće i krov nad glavom i bežati u planinu, u bespuće. Kod svih je preo- vladavala misao: ranjenici se moraju spasiti. — Ja neću da idem. Ostavite me. Ubijte me, govori ranjenik kome je lekar amputirao ruku. Borci su ga odneli. A kuda? To niko nije znao. Noć je bila mrkla i hladna. Sneg je neprekidno padao, a vetar je zviždao. Navodno, pravac pokreta je izabran pre- ma planini Vlašić. Zapravo ide se tamo gde nema ni sela ni žive duše. Ide se jer se mora. Nemci su bezdušni, sve ubijaju. Brigada je bila u takvoj situaciji da nije mogla ni stati, ni sesti, ni ići. Nemci joj nisu dali predaha. Oni su bili siti, bahati, obučeni, obuveni, ispavani, a mi? Izglad- neli, izmoreni, slabo odeveni i obučeni. Nemci su bili bez ranjenika, a brigadi na leđima desetina ranjenika. Bila je to zaista teška i potpuno neravNOPravna borba. Nemci su tukli brigadu iz svih oruđa i noć kao da se pretvorila u dan. Kolone Nemaca su se kretale iz više pravaca: od Te - slića, Prnjavora, Banje Luke. Prethodnice su im na smuč- kama, u belim mantilima. Zbog toga ih je teško primetiti. Žure, očevidno im je cilj Jajce gde se nalazi Vrhovni štab, AVNOJ i Tito. Dvanaesta brigada se našla na pravcu kojim je njihova glavnina nastupala, pa je verovatno i zbog

toga bilo tako pakleno i teško. Razmišljalo se: kako da se izbegne ovaj pakao i na koji način da se zaustavi neprijatelj? Ako neki borac samo za trenutak zastane, na šega naiđu Nemci i ubiju ga. Ubijaju sve — ljude, koše. Nije se imalo mogućnosti da se koliko -toliko organizuje odbrana. Verovatno su proračunali da će im naše nedaće pomoći da nas slome. Neko je vikao, neko glasno kukao, neko naricao. U stvari, započela je bitka za opstanak, a ta bitka je u svim prilikama i najljuća i najteža. Dvojica ranjenika su umrla. Zatrpali su ih u sneg i tu ostavili.

Snežno nebo se sve više spušta na zemlju. Kao da je hoće pritisnuti. Izgubio se već osećaj prostora. Niko više kao i da ne zna gde nešto počiše, a gde se završava. Topovske i bacačke granate udaraju. Proređuju se borci, pristižu novi rašenici.

— Pokret. Nema odmora — bespomoćno viče komandant Mećava. Izgleda da se niko ne pokorava tom naredjenju. To je moglo da bude fatalno. Srećom, ipak su borci počeli da ustaju, da se kreću.

— Druže, ovaj umire ...

— Ostavi ga — reče komandir čete. Uzmi drugog ranjenika i nosi. Krenula je brigada, zastajala, opet se kretala i opet zastali. Veza, veza — neprekidno se ponavljalo; kao da se cela brigada našla u košmaru ili nekakvom vrznom kolu.

Srećom, ipak je uspostavljena veza sa 1. bataljonom. Ovaj bataljon je sačekao neprijateljske kolone od 1.000 vojnika na samoj Jažici i pod izvanrednom komandom Rada Čekića u dvočasovnoj borbi naneo mu teške gubitke: 52 poginula i veći broj ranjenih. Pokazalo se da je ta borba bila sudbo - nosna za brigadu i za njeno povezivanje sa glavninom snaga 11. divizije.

... 13. bataljon je dobio zadatak da se prebaci preko reke Ugra. Na žalost, utome nije uspeo. Zapravo, neprijatelj ga je sačekao na reci — 12 drugova je poginulo, a 10 ih je bilo ranjenih. Komandant Nikica Milić je i dalje na - ređivao pokret. Bataljon je odbačen sa Ugra i praktično se našao u mišolovci — i ispred i pozadi bili su Nemci. Nemački „šarac“ štekće planinom. Bataljon je lutao i opet došao do reke. Ispred njih je ipak bila glavnina partizanskih snaga, ali još nisu uspjeli da uspostave kontakt. Naišli su na vodenicu. Pod vodenicom je hućala reka. — Nemci. Prekide se kratkotrajan odmor boraca. Neki su uspjeli da zgrabe oružje, a drugi su se zbunili, pa nemaju snage da se pokrenu. Borba prsa u prsa. Za mnom — naredio je komandant Milić. Nemački mitraljezi su kosili unao-

kolo. Poginulo je još desetak drugova. Bataljon se teško izvlačio i osvajao je metar po metar snežne površine. Borci su puzali, a sneg se ledio pod šihovim grudima. Trebalo se izvući. Pokušavali su da pređu reku — bez uspeha. Vetar i sneg nisu prestajali. Prsti i na rukama i na nogama su se ledili. Borci su bili iznemogli, ljudi kao ose. Vetar je vitlao planinom. Išlo se trčećim korakom. Najmaše predah značio je smrzavaše. Trebalo je predahnuti, možda samo nekoliko sati. Na žalost, za to u tom momentu nije bilo mogućnosti. Kretaše bataljona je bilo otežano: 18 rašenika nosili su na svojim leđima izmoreni, gladni i promrzli borci. Srećom, naišli su na neke napuštene pojate. Tu su malo zadremali. Vatra je buknila i pojate se upalile. Jedva su se izvukli. Sad Nemcima već nije bilo teško da vide gde se nalaze partizani. Bataljon je bio prinuđen da se usred bela dana pokrene. A kuda, to je bilo teško znati. . .

Odjedanput su se borci ovog bataljona 12. krajiške brigade pomešali sa nemačkim vojnicima. I kad su već pomislili da je sve svršeno, nije došlo do borbe. Izgleda da je strah odlučio. Niko sa obe strane nije pucao. Niko nije imao smelosti da započne kavgu. Hrabrost izgleda tu ništa nije predstavljala. Dve kolone su pošle na dve suprotne strane. Kada su u štabu bataljona mislili da su borci koпаčno izvučeni i da će bataljon uspeti da zađe neprijatelju za leđa, vodič, seljak, verovatno četnički jatak, doveo je bataljon u Obodnik, tačno pred nemački štab. Pred kućom je stajao nemački tenk. Nije bilo izlaza, moralo se zagaziti u nabujalu Vrbanju.

Hrabre je pratila sreća. Izašli su na drugu obalu. Nemci nisu otvarali vatru. Treći bataljon se posle nekoliko dana i noći spojio sa jedinicama 12. brigade na Golom brdu i Grabovici, koji su već bili daleko iza leđa neprijatelju. To je značilo da je bataljon prebrodio ofanzivu, najteže i najžešće okršaje koje je, kao i cela brigada, do tada vodio. Jedinice 1. i 2. bataljona su posle žestokih okršaja na Ugru pošle prema divizijskoj bolnici, u zaštitu. Bolnica je već bila prešla reku. Ranjenike su povukli dublje u šumu. Upadalo se u velike smetove. Šuma je odjekivala od topovskih i bacačkih granata i mitralježskih rafala. Što se noć više spuštala, pucnjava se sve manje čula. Napokon je preovladala tišina. Trebalo je izvući ranjene drugove, a gde, kuda — to u tom momentu niko nije znao. Noć je sporo odmicala. Kontakata sa Nemcima nije bilo. Svakog časa su borci mogli da iznenade. Mile Vučević, zamenik komandanta brigade, i ja, kao komesar brigade, poslali smo komandanta 2. bataljona Dula Rapajića sa

jednom desetinom da ispita teren. Nije se vratio. Vešto je izbegao nemačku zamku i odstupio u suprotnom pravcu. Bol- nica se sa jednom četom 12. brigade povukla dublje u šumu, a nas tridesetak visili smo kao čador na nebu pokušava- jući, naravno, da pronademo izlaz. Svuda su bili Nemci. Zapravo, blokirali su brdo na kome smo se nalazili. Sre- ćom, bolnica i naši rašenici su bili izvan ovog obruča. Studen je prodirala do kostiju. Imali smo osećaj da ako Nemci naiđu nećemo imati snage da im pružimo otpor. Sto- tinak metara dalje od nas zasijaše vatre. Tamo su Nemci. Svuda oko nas vatre. I na Ugru vatre. I tamo su Nemci. Na Vlašiću vatre. Valjda su tamo naši.

Sneg, vetar i magla otežavali su nam osmatraše u zoru. San nas je sve više osvajao, a da smo pospali, tu bi nam sigurno bio kraj. Uzalud smo pokušavali da se zagrejemo. Tapkali smo u mestu. Noge su nam bile teške kao olovo. Imali smo osećaj kao da je krv prestala da u nama teče. Mile Vučenović je uspeo da popne jednog druga na poveći obližnji bor. Javlja nam: dve povećе kolone Nemaca kreću se podno- žjem šume. Dan je sporo odmicao. Začudo, Nemci se nisu kretali prema nama.

Napokon, spustila se i ta željno očekivana noć. Prvi koraci i prva kukšava. Kako su nam noge bile teške, a koraci nesigurni. Ponovo je padao sneg, a vetar je duvao i nanosio ga. Vetru kao da je bilo do igre, do zabave. Naišli smo na prtinu. Bilo je očevидno da su je Nemci napravili. Dugo smo šome putovali. Ona nas je odvela do sela. U selu mrtva tišina. Ne čuje se lavež pasa, niti se pak oseća „miris sela". Rado smo hteli spustiti se u selo. Odredili smo Pera Arsića, sekretara štaba brigade i još tri druga da ispituju koga sve ima u selu. Čuli smo jasno glas: — Do- maćine, domaćine . . . Ima li koga u kući? Umesto odgovora čuo se rafal iz nemačke strojnice. Znači, bilo nam je jasno, Nemci su u selu. Sekretar je poginuo. Jedan od ta četiri druga je ostao živ, puškomitraljeza Bjelobrk.

... Bili smo gladni. Hvatala nas je vrtoglavica. Od svake bukve činio nam se neprijateljski vojnik. Umornim i gladnim kao da je vreme stalo. Noć kao da je bila u nedo- gled. U grupi je tridesetak partizana sa komesarom bri- gade i zamenikom komandanta brigade.

... Prošli smo Ugar. Sada smo išli daleko brže. Kao i da. nismo imali rane na nogama i kao da nam se nisu prsti posmrzavali. Raspoloženi smo, pričljivi, kao da i nismo bili svesni neizvesnosti i situacije u kojoj smo se našli. Začudo, ipak smo nekako bili sigurni u sebe, nadali smo se da ćemo se izvući i ponovo susresti sa brigadom.

Uputili smo se prema Korićanima. Delovi brigade bili su u ovom selu. Mećava je bio presrećan kada smo naišli. Uveče je bilo i pesme i šale. Sa Mećavom je bio 1. bataljon i ranjenici. Tako reći bez borbe и žrtava provukao ih je kroz nemačke redove i izvukao na slobodnu teritoriju. I je- dinice 2. bataljona su zašle neprijatelju iza leđa i našle se y Imljanima.

...Kraj je januara. Sedeli smo u štabu brigade i svo- dili bilans ofanzive. Ubili smo 99 neprijateljskih vojnika i oko 70 ranili. Dvanaesta krajiška brigada je u ofanzivi izgubila 20 boraca, 45 je bilo rašeno, a 30 je nestalo. Iz- gubili smo sve komore osim komore 2. bataljona. Izgubljena je brigadna arhiva i radio-aparat, 4 teška mitraljeza, 3 pu- škomitraljeza i 64 karabina. Ali, najveći gubitak su bili borci koje smo istinski žalili.

Ponovo smo bili u Maslovarama u kući naših starih prijatelja — porodice Kapor. Ivezali smo bataljone, od- marali i mogli smo na miru da analiziramo minule doga- đaje. Brigada je prebrodila još jednu tešku i krvavu borbu i izašla sa dosta rana iz ofanzive.

Krajem januara i početkom februara 1944. godine bri- gada se posvetila isključivo sređivanju unutrašeg stanja u jedinicama. Trebalo je reorganizovati čete i bataljone i organizovati političko-partijski i kulturno-zabavni ži- vot i rad. Iz politodjela divizije u brigadu su došli druga- rica Bosa Cvetić i drugovi Blagoje Bogavac i Veljko Dra- gović. Oni su veoma mnogo pomogli u oživljavašu politi- čko-partijskog rada brigade.

Bašalučka operacija i januarska neprijateljska ofan- ziva bile su dobra škola za borce, te je posle tih događaja primljeno više drugova u KPJ. U tim borbama mnogo drugova se istaklo svojom hrabrošću, držašem i ponašanjem, što je bio značajan uslov za prijem y Partiju. U vojničkom po- gledu glavni zadatak je bio da se iz ovih borbi izvuku po- trebna iskustva.

Pošto je i dalje bilo veliko nevreme , brigada je bila prikovana za jedno mesto, što je imalo i pozitivnih rezul- tata jer se moglo masovnije raditi na političkom , teoret- skom, kulturnom i zabavnom radu. Sa snabdevašem brigade išlo je veoma teško. Stoka je bila gotovo uništena. Glav- nina snaga brigade nalazila se u Maslovarama i Šipraga- ma. Sela koja su bila bliže Vrbaši i Kotor-Varoši bila su popaljena i seljaci su gotovo potpuno ostali bez namir- nica. Glavni snabdevač brigade je bio 2. bataljon koji se nalazio prema Skender- Vakufu, u čijim selima se zateklo još ponešto stoke.

Počelo je proleće. Mirisao je vazduh. Sneg se već uve-liko topio. Prestale su užasne hladnoće. Brigada je bila pokretljivija — krstari centralnom Bosnom i ponovo goni četnike. Organizaciono se sredila. U sva tri bataljona je bilo po tri čete, komora, sanitet i druge jedinice. Samo za prvih 15 dana u drugoj polovini marta u brigadu je do-šlo 56 boraca. Nešto je veći problem sa oružjem, odećom i obućom, naročito za 3. bataljon.

Bilo je jutro. Štab brigade se nalazio u Klupama, ne-što podalje od planine Borja. U štabu sam bio sa Petrom Mećavom. Zavoleo sam tog krasnog čoveka. Bio je veoma inteligentan čovek. Shvatao je veoma dobro i narodnooslobodilačku borbu i klasnu borbu koja se vodi u našoj zemlji mada je bio podoficir bivše jugoslovenske vojske. Visoko je cenio ulogu Komunističke partije Jugoslavije u odbrani zemlje, a iznad svega se oduševljavao drugom Titom kao vojskovođom i umnim čovekom. Imao sam prilike da s Mećavom budem i kod druga Tita. Iz razgovora druga Tita sa Mećavom video sam da drug Tito visoko ceni ovog izvanrednog krajiškog komandanta. Razgovarali su o nekim vojničkim taktičkim operacijama. Bilo je očigledno da se Vrhovni komandant oduševljavao idejama komandanta Petra Mećave.

— Druže Tito, bitka je dobijena. Ja s mojom brigadom danas mogu proći cijelu zemlju i više od polovine boraca ostaće mi živo.

— Mećava — reče mu Tito — možda bi dobro bilo da primiš neku veću jedinicu.

— Druže Tito, pusti me, dosta je meni i ove brigade. Ako uspijem da šu srećno dovedem do kraja rata i da s šom izvršim zadatke koje mi Ti i Partija postavljate, biću zadovoljan ...

Za 6 meseci, koliko sam bio sa Mećavom, on nikada nije pojeo ništa izuzetno, već smo se svi skupa hranili na vojničkom kazanu. Kada bismo zanoćili u štabu ili na snegu pored kakve bukve, Mećava bi došao da me nečim utopli, da mi ispriča neku anegdotu i otera zle misli. Na maršu bi dao svoga konja bolesniku ili rašeniku i uvek je želeo da se nađe pored drugova koji su posustali ili iznemogli.

Mećava je bio veoma uredan čovek. Nikada on nije primio kurira, borca ili starešinu nepropisno obučen, neopasan, neuredan, neobrijan. Čak i na maršu i u borbi nastojao je da pristojno izgleda. Borce je voleo kao svoju braću ili decu. Istina, prema njima je bio oštar, ali ih je znao braniti. Mećavi nije bilo teško da satima uči borce ratnoj

veštini i da se sa njima nađe u najtežoj ratnoj situaciji. On je smatrao da se na taj način stiče poverenje i vojnik uči ratovanju. Iz dubine svog bića osećao je čoveka, druga i saosećao sa njim i pomagao mu, ali nikad nije pred drugim otkrio ničiju tajnu ili je iskoristio. ..

... Dođe kurir i donese naređenje. Predade ga Petru Mećavi. Komandant ga pročitao i promeni se u licu. Retko kad sam ga takvog video. Kad mi pruži pismo, ruka mu za - drhta. U pismu je stajalo: — „Odlukom V korpusa NOVJ Petar Mećava, komandant 12. narodnooslobodilačke udarne krajiške brigade, postavlja se za zamenika komandanta Desete NOU krajiške divizije. Na put krenuti odmah.“

Gledao sam Mećavu bez reči.

— Komesaru — rastajemo se. Istinski mi je žao brigadu napustiti. Pošto je odmah krenuo na put nije imao vremena da se pozdravi sa svojim borcima. Pripadnici prištapskih jedinica i jedinica koje su bile bliže brigadi ipak su se pozdravile sa svojim komandantom. Ljubljese, suze, dirljive reči, topli pozdravi i najbolje želje. A potom, po starom običaju, ispratili su komandanta pucšavom.

Petar Mećava je napisao pismo bataljonima: — „Mogu vam reći drugovi da sam od vas mnogo naučio i da je sve što smo stekli u ovoj brigadi vaše djelo. Siguran sam da će ova brigada i ubuduće izvršavati sve zadatke u borbi za konačno oslobođenje zemlje. Vi imate odlične štabove bataljona, komande četa, a, prije svega, izvanredne komuniste i omladince. Zajedno smo proživjeli mnogo teških i lijepih dana. Bilo je nesanih noći, gladi, umora, rašavaša i smrzaavaša, ali i pjesme i muzike, igre i veselja. Sutra, u slobodi, naše djelo će biti ispisano zlatnim slovima, jer je to djelo veličanstveno. Nikada ne zaboravite drugove koji su pali. Njihova imena čuvajte u svojim srcima i šedrima. Posebno budite pažljivi prema ranjenim drugovima i čuvajte ih kao svoje oči. Ranjeni drug ne smije pasti neprijatelju u ruke. Bio sam vaš komandant godinu dana. Vjerovatno se ponekad neko na mene i naljutio. Nek mi oprost. Radio sam po savjesti i isključivo i jedino u interesu svih vas ... “

Za komandanta 12. krajiške brigade istom naredbom je postavljen Mile Vučenović, zamenik komandanta Mećave (on je brigadu vodio do kraja rata, do slobodeša zemlje).

Oslobođenje gradova u centralnoj Bosni

Početkom aprila 1944. godine brigada je formirala i svoj 4. bataljon. Za komandanta je postavljen Đoko Bašac, podgrmečlija iz Sanice, koji će se u ovoj brigadi prosla-

viti kao veoma slavan komandant. Brigada je narasla na 885 boraca. Kompletna je. Imala je četiri bataljona, intendan- turu, mitraljeske i sanitetske vodove. Dobro je naoružana. Ima 751 pušku, 57 puškomitraljeza, 5 teških mitraljeza, 42 strojnice, 48 pištolja, 314 ručnih bombi, 18 jahaćih и 77 tovarnih koša ..

Brigada se prebacila na obale Vrbasa i tu je neprekidno vodila borbe sa Nemcima, ustašama i četnicima. U jednoj borbi sa četnicima poginuo je Kosta Semis, zamenik kome- sara 2. bataljona. Bilo je to početkom maja 1944. godine. Taj izEanredni partijski rukovodilac bio je kao vojnik izu- zetno obdaren. U stvari, bio je desna ruka komandantu Ra - pajiću. Često je, zahvaljujući šegovoj umešnosti i hrabro- sti, rešavao borbe koje je vodio šegov bataljon. Semis je bio jedan od onih rukovodilaca u brigadi koji su potpuno, bez rezerve, usvojili Mečavinu taktiku ratovaša. Nosio je po- put Mečave uvek više bombi i pištolja. Voleo je da sam ili s grupom drugova upada u neprijateljske rovove i da uhvati živog neprijateljskog vojnika. Takođe je voleo da tuče iz puškomitraljeza. Kosta je bio Kozarčanin. Svoj borbeni put je započeo na slavnoj Kozari. Njegova smrt je značila ve- liki gubitak i za 2. bataljon, a i za celu brigadu. I u naj- kritičnijim trenucima bi govorio: — Pa kakav bih ja bio partijski rukovodilac, ako večeras ne bih išao u bom- baše ...

Četvrtog maja stiglo je naređeše od štaba 11. divizije da brigada usiljenim maršem krene prema Uzlomcu , iznad Kotor- Varoši. „Usput ćete", stajalo je u naređešu, „pri- miti nove zadatke ... " Tome se brigada nije naročito obra- dovala. U Kulašima, mestu u blizini Pršavora u kome je bio štab divizije, saopšteno je brigadi da će 6. maja uveče napasti Kotor-Varoš. Kotor -Varoš , kako nas je obavestio štab divizije, zaposeli su ustaše, domobranska milicija i mali broj Nemaca. Ukupno oko 600 neprijateljskih vojnika. U napadu će učestvovati dva bataljona 5. kozaračke i dva ba- taljona 12. brigade. Tačno u 23 sata između 6. i 7. jula 1. ba- taljon 12. krajiške brigade je ušao u Kotor-Varoš. Drugi bataljon je napao džamiju i oba mosta u gradu. Na Kik, naj- veće utvrđenje u gradu, došli su bataljoni 5. brigade. Počela je žestoka borba. Međutim, svi bataljoni su zaustavljeni i uprkos osetnim gubicima nisu uspjeli da likvidiraju ni - jedno neprijateljsko uporište. Neprijatelj je u gradu bio mnogo jači nego što se očekivalo. Kotor -Varoš nije oslo- bođen. Blokiralni smo grad i ponovo se vratili na stare položaje. Tog meseca ubijeno je 56 neprijateljskih vojnika, a 42 su rašena.

— Pripremite brigadu, napadamo na Teslić — glasilo je naređenje 11. NOU krajiške divizije . . . Vruć je bio let- nji dan. Brigada je bila na okupu. Imalo je razloga da se raduje toj depeši. Brigada je u stroju. Čuje se pesma. Borci su se još više oraspoložili kada im je saopšteno da pred- stoji napad na Teslić. Ništa im nije smetalo što grad nisu poznavali. Dan je bio prijatan, bez omorine. Sneg na Vla- šiću nestao. Na nebu ni pramička oblaka. Polazimo i preko oslobođene i neoslobođene teritorije. Brigada nastoji da u selima oko Teslića , kroz koja prolazi, ostavi najbolji uti- sak. Naročito dobar utisak ostavlja na mlađi svet, jer mladi ljudi se brzo i jednostavno sporazumevaju i razumeju. Prva obavešteša dobijena iz Teslića su veoma povoljna. U gradu se nalaze: nepuna četa Nemaca, dve satnije ustaša i nešto više od puka domobrana. Domobrani nisu raspoloženi za borbu. Naprotiv, skloni su čak i da se predaju. Najnezgod- nije je što je grad opasan bodljikavom žicom kroz koju teče električna struja. U napadu će učestvovati 5 , 7, 8, 14. i 12. brigada. Treći bataljon 12. brigade napadaće uporište Rud- nik u kome ima 360 domobrana , nešto milicije i 20 do 25 Nemaca. Veoma su dobro naoružani i imaju čvrstu odbranu. Prvi bataljon 12. brigade će napasti s južne strane, između velike i male Usore. On ima zadatak da zauzme pilanu i da likvidira sve bunkere na tom sektoru. U akciji učestvuju i 5. i 14. brigada. Drugi bataljon 12. brigade ima najslože- niji zadatak. On mora bez borbe da se uvuče u grad i da pro- dre do električne centrale, da isključu struju i omoguću drugim jedinicama prodor u grad. Borci 2. bataljona su se veoma vešto prebacivali ulicama i dvorištima Teslipa majstorski Izvršavajući svoj zadatak. Zakuvalo se, borba na sve strane. Na žalost, brigade su prikovane pod žicom i ni koraka ne mogu napred. Ali, na sreću , čete 2. bataljona su stigle na zbornom mesto. Komandir 2. čete ovog bataljona, neustrašivi borac Marinko Avramović, sa deset svojih bom- baša se uputio ka električnoj centrali. Stražara je bez pucša likvidirao. U centrali se Marinko sudario sa 10 ustaša i 2 Nemca. Jedan Nemač je pokušao da mu zgrabi revolver , ali je Marinko bio brži , prolomio se pucanj, je- dini u toku zauzimanja centrale. Marinko je isključio stru- ju. Bilo je tačno 24 časa. Grad je ostao bez električne ener- gije. Uspelo se. Bilo je izuzetno raspoloženje. Sad je dru- gim jedinicama bio slobodan i otvoren put u grad. Na svim pravcima kuda su prodirale snage NOV domobrani su se predavali. Prve radosne vesti: prošlo se bez žrtava, a ra- šenika je veoma malo. Bilo nam je jasno — dobro priprem- ljena akcija je uspela i Teslić će biti oslobođen. Borba y

gradu se nastavila do 4 časa ujutro. U 5,30 grad je bio oči- šćen od neprijateljskih vojnika. Kada se dan zabelio, još se tu i tamo čuo po neki mitraljeski rafal. Teslić je već bio u partizanskim rukama. Mlečna magla, dim i prašina obavijali su grad. Drugi bataljon 12. krajiške brigade, koji je izvršio glavni zadatak, pomogao je 3. bataljonu u likvi- dirašu Rudnika gde je neprijatelj još davao otpor.

Kozarčani y kolu

Brigada je u centru grada. Sa svih strana stizali su izveštaji da je neprijatelj prestao da pruža otpor.

U Tesliću su snage NOV ostale svega dva dana. Iz grada je izvučeno dosta oružja. Nekoliko mladića i devojaka je dobrovoljno došlo u brigadu. U tom trenutku i u toj situaciji odbrana Teslića vojnički ne bi ništa značila. Zada- tak je izvršen. Grad je napušten. Jake neprijateljske snage, potpomognute avijacijom, tenkovima i artiljerijom, ušle su u Teslić.

U toku povlačeša poginuo je komandir 3. čete 4. bata- ljona Milan Bursać. To je za 12. brigadu bio težak gubitak. Milan je bio češen u brigadi kao hrabar vojnik i dobar starešina.

Brigada je dobro naoružana i borci su bili veoma ra- spoloženi.

Neuspeo napad na Kotor-Varoš od 6. maja duboko se ure- zao u svest svakog borca 12. brigade. Zato je štab brigade predložio štabu 11. divizije da 19. jula u 22 časa 12. bri- gada, 11. sredšebosanska brigada i artiljerijski divizion

11. divizije zajedno napadnu garnizon u Kotor-Varoši gde je bilo oko 1.000 ustaša, domobrana i Nemaca. Predlog je usvojen i napad je otpočeo u određeno vreme. Drugi bataljon

12. brigade je dobio zadatak da već kao iskusni bataljon uđe u grad. Nakon prvog naleta bilo je jasno da je Kotor-Varoš dobro utvrđen i da ga i ovog puta naše jedinice ne mogu zauzeti. Kik, tvrđava koja dominira kasabom, praktično je bio neosvojiv. Nemci su zaista Kotor-Varoš pretvorili u tvrđavu. Partizanske jedinice su se obradovale zori. Znale su da će se sad morati povući iz toga pakla. Svuda unaokolo čuli su se jauci. Trebalo je sahraniti mrtve i izvući ra- šene.

Srećom, magla, gusta i siva, prekrila je okolinu i ne- prijatelj nije mogao precizno da gađa.

U gradu su gorele kuće. Da li su ih pratizani zapalili ili neprijatelj, to se nije saznalo. I dalje se čula pucšava. Jedinice koje su učestvovalе u napadu na Kotor-Varoš učinile su sve što je bilo u šihovoj moći za oslobođeše grada. Na žalost, u tome nisu uspele, jer je grad bio i su- više tvrd orah za ših. Te noći, 19. jula, u šestočasovnoj borbi 12. brigada je kao retko kada pretrpela znatne gu- bitke — 10 boraca je poginulo, a 60 rašeno među kojima je bilo i veoma teških rašenika.

Teška srca brigada se izvlačila iz Kotor-Varoši.

Dvanaesta krajiška brigada na novom zadatku

Leto je i veoma je vruće. Posle neuspeha u napadu na Kotor-Varoš u brigadi je vladalo loše raspoložeše.

Jednog jutra, baš tih dana, brigada je dobila naređeše da napusti centralnu Bosnu i da se sa ostalim delovima di- vizije prebaci u istočnu Bosnu.

U prvi suton brigada je krenula na dalek put. Tada ni- smo ni pomišljali da idemo za Beograd, u bitku za oslobo- deše glavnog grada Jugoslavije. Ovaj put je za brigadu pred - stavljao najveće priznanje jer je samim tim i bila svrstana u elitne jedinice naše armije. Išlo se brzo, bez odmora. Na zbornom mestu čekao je štab divizije i 5. kozaračka brigada. Usiljenim maršom već sutradan brigada je stigla do reke Bosne. Trebalo je kod Vranduka da se jedinice 11. divizije prebace na drugu obalu. Kako je štab divizije

bio obavešten, 6. lička divizija imala je zadatak da obez- bedi 11. krajiškoj diviziji prelaz preko reke. Kad je je- dinica došla do reke, nigde nije bilo Ličana. Zapravo, jed- na četa sa komesarom brigade našla se na našoj obali. Nemci su Ličanima presekli put i potpuno zatvorili pre- laz. Na žalost reka se bez mostova nije mogla preći. Bila je duboka i studena, s puno virova i bezdana. Štab divizije se našao u teškoj situaciji. Trideseti je jul, divizija je isturila neke jedinice da bi ipak još pokušala i ispitala mogućnost prebacivaša preko reke. Čula se pucšava. Nije bila jaka, ali je upozoravala. Dašu diviziju prate Nemci. Avioni izviđaju. U stvari divizija „Princ Eugen” je pra- tila 6. ličku diviziju koja je već prešla u istočnu Bosnu i kada se 11. divizija iznenada pojavila, našla se oči u oči sa tom kompletnom nemačkom divizijom. Jedinice 11. divizije su dolazile do reke , ali nisu je mogle preći. Oče- vidno je da se morao tražiti drugi izlaz, da se moralo poku - šati preći reku na drugom mestu, gde je plića i gde su maši brzaci.

Nešto se u planini prolomi. To su gruvale topovske granate. Bilo je 9 sati ujutro. Sve se zasvetlilo. Osetio se miris smole. Gorela je šuma. Ko se to bije? Ko to tako strašno vodi borbu? Ko više, ko nastupa, šta se to zbiva u toj pustoju planini? Ubrzo je postalo sve jasno: u noći je nemačka divizija „Princ Eugen” opkolila jedinice 11. di- vizije između Mašače i Vranduka, u dolini reke Bosne, u nameri da joj osujeti prelazak preko reke. Krajiška divi- zija je opkoljena na veoma širokom prostoru. Čuo se prasak ručnih bombi. Puške kao da su umukle. Stravično. Uzalud je pokušaj da se utvrdi gde su partizani, a gde Nemci. Oče- vidno je da su se izmešali. Nemci i Kozarčani su ko zna već koliko puta u ovome ratu bili u sličnoj situaciji. I dosad su ovi junaci ulazili u žestoke bitke, ali je ova julska bitka u dolini reke Bosne sigurno jedna od najže- šćih borbi ove jedinice. Partizanske i nemačke jedinice su se izmešale. Već se nije razaznavalo ko je ko. Tu se nije smelo pucati. Bombe se ne upotrebljavaju, jer bi se pobili sopstveni vojnici. Jedina mogućnost su rvaše i upotreba noža. Na žalost , partizani nisu imali bajoneta i noževa, a i snaga im je ponestajala. Nemci su, naprotiv, bili snaž- ni, jedri, imali kondicije. Sem toga, imali su i noževa i bajoneta, a i druga sredstva koja su potrebna za ovakve obra- čune. U taj krkljanac je uleteo i štab 5. kozaračke brigade. Maša Ibrahimpašić (poginuo je na Avali oktobra 1944, proglašen je za narodnog heroja), komesar brigade uhvatio se u koštac sa mnogo starijim i fizički kud i kamo jačim

nemačkim vojnikom. Uzalud je pokušavao da ga obori. U tom rvanju sa snažnim Nemcem — pričao nam je kasnije Maša

— snaga me izdala što od napora, što od straha. Pred očima mi je sve titralo. Srećom, imao sam jake zube. Ščepao sam Nemca za grkljan i .. gotovo. U toj borbi je poginuo komandant 5. kozaračke brigade poznati junak i narodni heroj Rade Kondić.

Posle četvoročasovne borbe celom dužinom fronta za - vladao je mir. Mašača se pušila. Gorela je šuma. Magla se digla sa reke. Izvlačeni su mrtvi i rašeni drugovi. Bilo ih je mnogo, naročito ranjenika, i to težih. Mnogi borci su ostali bez ruku, nogu, očiju. Prizor na bojištu bio je jeziv.

— Mrtav koš, prosuta municija, težak rašenik, mrtav Nemac, izvaljena bukva, krv po travi i lišću, ovde kapa, onde cipela.

Rezultat te strašne bitke je bio: ubijeno 250 neprijateljskih vojnika, ali i partizanske snage su pretrpele osetne gubitke. Samo 5. kozaračka brigada je izgubila 26 boraca, 81 je rašen, a 49 nestalo. U 12. brigadi je bilo maše gubitaka: 3 poginula, 13 ranjenih i 2 nestala. Gubici u oružju i komori su bili znatni. Dvanaesta krajiška brigada je utrošila 25.000 metaka, ostala bez tri puškomitraljeza, 10 konja i 6 vojničkih kazana. Gubici 5. brigade su bili još teži.

Sada diviziji ništa drugo nije preostajalo, već da se pronade pogodnije mesto za prelazak reke Bosne. U noći između 7. i 8. avgusta cela 11. krajiška divizija je krenula ka reci Bosni. Prešla ju je bez napora i praktično zakoračila u istočnu Bosnu. U toku marša preko Trebave suko - bila se sa četnicima popa Sava Božića. Ubijeno je 3 četnika, a 15 je rašeno.

Prva polovina avgusta 1944. godine prošla je u neprekidnim marševima, ali ne i većim i ozbiljnijim sukobima sa neprijateljskim snagama. Omorina je. Svakodnevno pešačče iscrpljuje borce. U selu Banovićima 16. avgusta 12. krajiška brigada je vodila tešku borbu sa jednim ustaškim bataljonom.

Bilo je to oko podne. Glavnina neprijateljskih snaga se bila ustremila na brigadu. Tukli su brigadu iz svih oruđa. U toj borbi 3. bataljon ove brigade je ubio 77 neprijateljskih vojnika, a 27 ranio. Gubici bataljona su bili 6 poginulih i 10 rašenih boraca ..

Brigada se kretala prema Košuh-planini, sporo, gotovo milila. Dalji pravac joj je bio Olovo, Milan-planina, Vla-

senica. Prolazila je kroz potpuno opustošena i prazna sela. Dvadeset četvrtot avgusta brigada je stigla u Birče. Tu je obavještena da su neprijateljske snage napustile Vlasenicu. Tridesetak puta je ovaj gradić u istočnoj Bosni u ratu menjao gospodara. Trideset i prvi gospodar je bila 12. krajiška brigada. Tridesetog avgusta brigada je vodila tešku borbu sa Nemcima i ustašama na sektoru Grabovice. U toj borbi je poginulo 65 neprijateljskih vojnika, 95 je rašeno. Brigada je imala 4 borca poginula, a 6 rašenih. U Vlasenici se brigada nije dugo zadržala. Zapravo, neprijateljska „handžar“ divizija je prodrla od Han-Pijeska i uputila se u ovaj grad. Nemci su prodrli u kasabu i brigada se morala povući ka Milićima i Šehovićima. Trideset prvog avgusta 1944. godine jedna neprijateljska bojna, potpomognuta Nemcima, napala je brigadu i potisnula je u pravcu Milan-planine. Brigada je izvršila protivnapad. U tim borbama su 33 neprijateljska vojnika izbačena iz stroja.

Posle nekoliko dana borbi na tom sektoru brigada se prebacila na Majevicu. Tu je ponovo vodila borbu sa „handžar“ divizijom koja je po pravilu neprekidno pratila brigadu po istočnoj Bosni.

Brigada je dobila zadatak da sve teške ranjenike prebaci na Simin Han, odakle će biti otpremljeni u Bari, u Italiju. Rastanak sa drugovima je veoma teško pao brigadi. Mada su se radovali što će napokon ti napaćeni ljudi moći da se smeste u čiste krevete i da žive urednim životom, ipak je rastanak bio i težak i tužan. Ranjenici su molili, preklinjali da ih brigada nosi sa sobom. Neki nisu imali ruke, neki noge, a kod nekih je nastupila gangrena. Na rastanku su mnogima potekle suze niz blede, ispijeno lice. Te drugove su nosili preko šuma, planina. Spavali su na poljanama, na kamenu, u lišću ispod bukovih i jelovih grana. Ništa od onoga što je bolesnom i rašenom čoveku bilo potrebno ti mladići i devojkice nisu imali. Jedino što su imali bila je pažnja drugova i borba zdravih, često na život i smrt, da ranjen i nemoćan drug ne padne neprijatelju u ruke.

Mada je otišao samo deo teških ranjenika, jedinica se ipak bila rasteretila, a samim tim postala i pokretljivija. To je bio prvi put od kada je formirana brigada da neko drugi preuzme brigu o šestim rašenim borcima. To je za brigadu mnogo značilo; time joj je, s obzirom na situaciju i uslove, bila pružena dragocena pomoć.

Dvanaesta krajiška brigada u sastavu svoje 11. divizije je krenula prema Drini. Sada je već gotovo svakom borcu bilo jasno da ide u Srbiju. Očigledno, brigada se radovala tom zadatku.

Noć je bila tiha i mirna. Staza kojom se išlo strma je i uska. Samo zahvaljujući obazrivosti starešina i neprekidnom upozoravašu koje stiže od komandi četa i bataljona borci se ne sunavraćaju u provalije. Što se brigada više približavala Drini sela su im izgledala sve punija i življa. Bili su gladni, a štab brigade je izdao naređenje da nijedan borac ne sme shvratiti u kuće, tražiti hranu i slično bez znaša komandi četa i bataljona.

Borci su na revere bluza stavili cveće, kako bi što svečanije izgledao njihov ulazak u Srbiju. Dan je bio vedar, sunčan i jako topao. Sunce je zlatilo Drinu. Negde u daljini videla se planina Cer. Nestrpljivo se očekivao ulazak u Srbiju. U noći između 16. i 17. septembra 1944. godine 12. krajiška brigada je zagazila u reku. Drina je bila studena, plaha, mahnita, kao podivljala. Puna je bila brzaka, što umornim i iscrpljenim borcima nije bilo prijatno. Voda je borce zanosila, ali srećom nikog nije odnela u svoje virove i bezdani.

Na drugoj obali vatra. — Znači, tamo je mirno. Peta ko- zaračka brigada je prešla reku. Žurili su se borci 12. brigade. Bili su mokri, blatšavi, spoticali su se po jutarnjoj rosnoj travi. Došli su do prvih kuća. Pojavilo se i sunce i sve kao da ih je pozlatilo. Ljudi, žene, deca, sve je iz kuća izlazilo da pozdravi Krajišnike, da pozdravi Ko- zarčane. Prvi utisak je oduševio borce 12. krajiške brigade. Srbija ih je obručke prihvatila. I stvarno, taj susret je bio veličanstven.

Borci brigade su marševali ceo dan. Poneka je čarka vođena sa Nedićevim žandarmima i to je toga dana bilo sve. Marš se produžio i noću. Tek u osvit zore brigada je stigla u selo Planine. Imao se utisak da su se seljaci nešto svečanije obukli. Stariji seljaci traže komandante i komandire, a jedan brkajlija u podmaklim godinama nosi flašu sa rakijom da nazdravi srećno videše: „Srećno videše, ratnici. Verujte“ — govori čiča — „često smo puta stajali po- red ovih naših plotova, peli se na obližnja brda i sa strahom slušali tutšavu topova negde tamo daleko preko Drine. Računali smo i tolkovali u ovim našim glavama : dokle god se čuje borba — živi ste — a to znači da ćete nam do-

neti i slobodu. Četnici, trag im se izdajnički zatro. Svaku noć smo živeli u neizvesnosti. Mrak je mnoge progutao ..."

Pristizali su poslednji delovi brigade. Na začelju je išla bolnica. Mada se brigada u istočnoj Bosni oslobodila velikog broja ranjenika, na putu ih je do Srbije dobila novih i lakših i težih. Kad stigoše ranjenici sve učuta. Učuta celo selo. Stravično su delovali ti mladi ljudi bez ruku, nogu i očiju. Seljaci im obazrivo prilaze. Starci skidaju kape. Jedan ranjenik, mlad borac iz okoline Drvara, kome su lekari morali odseći nogu prekida tu čudnu tišinu: — Je li ovo Srbija, zemlja naša? Podignite me dru- gov! da vidim zemlju i ljude. — Srbijo draga, tvoji su si - novi za Bosnu ginuli! Sećam se, ne zamerite, kako su bosan- ske majke kao ovo vi danas 1942. godine dočekivale vaše ranjene i premorene sinove. I one su tada bile, ovako kao i vi sada, umukle ...

... Seoska devojka hrani ranjenog borca, koji je bez de- sne ruke i leve šake. On je halapljivo jeo. Devojka je sit - nila sir i hleb i krišom ga posmatrala. Vetar se poigravao sa praznim desnim rukavom borčeve bluze, a iz levog je vi- rio ostatak ruke, bez šake. Devojka duboko uzdahnu, pa po- tom zaplaka i pobeže. Jedna postarija žena takođe hrani teškog ranjenika. Njemu je leva ruka odsečena, a desna je u gipsu. Miluje ga i neprekidno plače: I meni je dete u 2. proleterskoj brigadi. Bio je mlad. Sad je već momak, kao ovo ti.

Ranjeniku bez oka i leve ruke obraća se postarija žena: Imaš li dece, braće, majku, oca, sestara? — Svi su mi izgi- nuli — odgovara borac. Možda si čula za planinu Grmeč. Tamo su videli mog mrtvog oca. I majka je u ofanzivi na- stradala. Moja dva brata su poginula 1943. godine na San- skom mostu. Sestrica, dete, izlorelo je u kući koju su zimus ustaše zapalile ...

... Dvanaesta brigada je nastavila marš. Desetak mla- dića iz ovog sela stupilo je u šene redove.

Osamnaestog septembra 5. kozaračka brigada koja je bila zajedno sa 12. krajiškom brigadom u sastavu 11. divizije zauzela je Krupaš. Četvrta grupa jurišnih „korpusa" Dra- že Mihailovića uz pomoć delova Nedićeve straže napala je 5. brigadu u Krupšu sa 2.000 četnika i brigada se morala povući prema Stolicama. Tada su četnici napustili Kru- paš. Dvanaesta brigada trebalo je da uđe u grad. I u prvi sumrak krenula je prema Krupnju. Negde u zoru 20. septembra sa svih strana na brigadu se sručila paljba. Srećom, koman- dant Vučenović se brzo snašao, izdao naređbe i borci ove

brigade su stupili u protivnapad. Odlučnost komandanta Vučenovića podsetila je borce na svog starog komandanta Petra Mećavu za koga smo na žalost kasnije čuli da je poginuo.

Mile Vučenović je takođe veoma hrabar, odlučan i vešt komandant. Kada se dan zabelio, sve je bilo jasno. Brigada je upala u četničku zasedu. Zarobljena je grupa četnika. Bili su zarasli u masne, prljave brade, oči su im bile krvave, kose duge i neočešljane. Neki poskidaše kokarde napravljene od plehane porcija i stadoše da ih gaze i pljuju. Priličan broj tih „junaka“ počeo je da plače. Mnogi mole i preklišu da im poštujemo živote. Na kraju, posle dugog večasa samo je jedan oficir ubijen. Inače u toj borbi je poginulo 20 četnika.

Ponovo se brigada kretala strmim kosama. Približavala se Krupšu. Već su se i krovovi nazirali. Kada je brigada stigla u taj veoma lep srbijanski gradić, bilo je već podne. Sve što je moglo, izašlo je u susret brigadi. Majke su držale decu u naručja, ljudi su poskidali kape, a neke su žene posipale žito na put kuda će borci proći. Tragovi rata još od 1941. ovde su očevidni. Crnele su se nagorele kuće, koje po svoj prilici niko nije imao mogućnosti ni vremena da obnavlja. U gradu je bilo veselja, pesme, klicaša slobodi, Partiji i Titu.

Brigada je i dalje u pokretu. Na tom dugom maršu kroz Srbiju 12. krajiška brigada je dobijala veoma teške i složene političke zadatke. Trebalo je rušiti staru vlast i pomoći komunistima na terenu da formiraju nove, narodne odbore, sprovedu dobrovoljnu mobilizaciju, formiraju partizanske odrede, puste u rad radionice za vojne potrebe, uz to da srede brigadu i pripreme je za tešku bitku koja joj predstoji. Uz to trebalo je progoniti četnike i uništavati šihove jatake. Četnici u Pocerini i Mačvi su za veoma kratko vreme brzo razbijeni. Brigada je sve više brojno jačala.

Započela je velika bitka za Beograd

Početak je oktobra 1944. godine. Kiše, blato, a i prvi hladni dani. Prema planu ofanzivnih dejstava 12. korpusa, 12. krajiška brigada imala je zadatak da napadne neprijateljsko uporište u Bariču, a kada ga likvidira, da poruši komunikaciju Obrenovac — Beograd, a potom da oslobodi Umku. Desetog oktobra brigada je napala fabriku i školu u Bariču u kojima je bilo oko 600 nedićevaca, ljotićevaca

i Nemaca. Bila je to teška borba. Neprijatelj je izgubio 30 vojnika, a 40 je ranjeno. Barič nije zauzet. Moralo se ići dalje.

Sve se više bližio Beograd i svakom borcu je postalo jasno da će brigada učestvovati u oslobođenju glavnog grada Jugoslavije.

Od Drine do prilaza Beogradu više od 150 novih boraca je došlo u brigadu. Četnika kao organizovane vojničke snage u zapadnoj Srbiji već nije bilo.

... Trebalo je osloboditi Beograd. Obavešteni smo da jedinice Crvene armije napreduju kroz istočnu Srbiju. Idući prema Beogradu za svaki pedalj zemlje i 12. i ostale brigade morale su se žestoko tući. Neprijatelj se borio za svako brdo, za svako selo, za svaku komunikaciju, za svako uporište.

Dvanaesta krajiška brigada koja je bila u sastavu XII korpusa NOVJ, tih oktobarskih dana 1944. je bila najbliže glavnom gradu.

Noć je. Ta noć se po mnogo čemu razlikovala od prethodnih ratnih. Nekakvo prijatno osećanje prožimalo je svakog borca.

Bitka za oslobođenje Beograda, glavnog grada Jugoslavije, započela je. Štektali su mitraljezi, grurala brdska artiljerija. Borba za Žarkovo. Na pravcu glavnog udara je

5. kozaračka brigada. Može se reći da je u Žarkovu neprijatelj vodio jednu od glavnih bitaka, na prilazu gradu. Kozarčani su se hrabro borili. Zarobljeni su i prvi neprijateljski vojnici. Petnaestog oktobra 1944. godine 12. brigada je vodila teške borbe za oslobođenje Banovog brda i Čukarice.

Dan je bio mutan. Kiša je lila kao iz kabla. Bila se bitka za svaku ulicu, za svaku kuću. Tutšalo je na sve strane. Svuda je po nešto gorelo, sticao se utisak kao da i gromovi paraju i nebo i zemlju nad Beogradom. Nemci su bili uporni. Ispred jedinica brigade pucala su stakla, rušile su se kuće, zemlja je podrhtavala. Borci su se peli na krovove kuća, na drveća, svuda gde bi mogli preciznije ubijati Nemce. Na Banovom brdu Nemci su poseli najtvrdje zgrade. Sve položaje i sva jaka utvrđenja Kozarčani su zauzeli isključivo na juriše, krčeći put bombama. Blokirani su bili Nemci u utvrđenim zgradama.

Posebne su teškoće izazivali građani: čas su ulazili u kuće, čas izlazili iz ših ili bez potrebe prelazili ulice.

Sa Bežanijske kose jedinice 11. divizije, te hrabre krajišnike, tukla je brdska artiljerija i nanosila im

ozbiljne gubitke. Prenosili su ranjenike. Krv je curila na svakoj strani. I mlađe i starije Beograđanke su previjale ranjenike. Čak su i deca bila u akciji: prikupljala muni- ciju. Jednog dečaka preseče rafal nemačkog mitraljeza. Na Čukarici su opkoljeni Nemci. Pred noć jedinice 11. di- vizije su oslobodile Banovo brdo. Zaplenjeno je 6 protiv - avionskih dalekometnih topova i nekoliko vagona artilje - rijske municije. Ubijeno je i zarobljeno više od 200 ne- prijateljskih vojnika. Šesnaestog oktobra stiglo je obave- štenje da su jedinice 12. korpusa zauzele Košutnjak, Ma- kiš, Banovo brdo i da prodiru prema Železničkoj stanici. Situacija u Beogradu tog ratnog dana je bila sledeća: zau- zeti su Dediše i Slavija. Izvesne neprijateljske snage se još drže na Čukarici, Železničkoj stanici i Savskom pristaništu...

Dvanaesta krajiška brigada se odmarala u Žarkovu kada je kurir štaba divizije doneo naredbu u kojoj je pi - salo: — Neprijatelj sa neznatnim snagama nadire od pravca Mladenovca za Beograd da pomogne beogradski garnizon. Sto • ga se neprijatelj u Beogradu još drži očekujući pomoć. Za- datak jedinica , pisalo je dalje u naredešu: sprečiti po sva- ku cenu prodor neprijatelja od pravca Mladenovca za Beo- grad.

... Kada se brigada odmakla od Beograda , tek tada je mogla sagledati kakva se teška bitka bije za grad. Sve je ključalo kao u kotlu. Najžešće borbe su se vodile oko Te- razija , Kalemegdana i dalje prema Savskom mostu. Celu noć brigada je putovala bez odmora. Dobili smo i drugu poruku:

— Dve nemačke divizije od 12.000 vojnika i 400 vozila pod pritiskom Crvene armije nastoje i pokušavaju da se po svaku cenu probiju od pravca Grocke, uz Dunav, preko Rito- peka i Vinče za Beograd. Borbe se vode na sektoru Zaklo- pača — Veliki i Mali Mokri Lug — Lipovac. Čitava 11. divizija zadržaće se na sektoru Avale i po svaku cenu sprečiti prodor neprijatelja. Dvanaesta brigada će se po- staviti na prostorijski Zuce, orijentišući svoje snage u pravcu Leštana.

Pre nego što je brigada zaposela dobiveni položaj, jake neprijateljske snage su krenule iz sela Boleča i Leštana prema Avali , verovatno u nameri da zaposednu Avalu, šen vrh i preseku komunikaciju Ralja — Beograd i Ripaš — Beograd i da se po svoj prilici y tom pravcu probiju i izvuku, jer su bili blokirani u Zaklopači, Ritopeku i Bo - leču. Jake neprijateljske snage su jurile u svim prav- cima, tako da se 12. krajiška brigada našla y središtu

žestokih okršaja. Znajući koliko je u toj borbi bilo važno zadržati Avalu, brigada je hitala vrhu planine. Komandant Vučenović je naredio: po svaku cenu ne dozvoliti Nemcima da posednu vrh Avale i tako pre izbiti na Avalu. Osamnaestog oktobra u zoru brigada je izbila na vrh planine. Beograd je bio pod maglom. Kao da su se ispod brigade talasali morski valovi. Da se ponekad ne čuje pucaš i da ponešto ne kresne i ne zasvetli, čovek bi pomislio da je prestala bitka za Beograd. Studeno je. Borci su pokisli, umorni i ljuti kao ose. Najedanput se otvori strašna vatra. Komandant je naredio: štab brigade i štabovi bataljona u prve redove, u streljački stroj.

U beležnici sam zapisao poruku štaba 11. divizije: „Po svaku cenu sačuvati položaje, divimo se vašoj hrabrosti ...” — „Preko nas živih boraca 12. brigade Nemci neće stići do vrha Avale” — uputio je poruku štabu brigade komandant Mile Vučenović i dodao: — „Čvrsto držimo položaje. Dosta drugova nam je poginulo i ranjeno, a imamo dosta i živih, koji neće dati Nemcima da zauzmu planinu.”

Nemci nisu uspeli da prodru na vrh Avale. Naprotiv, kasno uveče počeli su strmoglavno bežati padinama Avale, a za njima su se otisnule sve jedinice 11. krajiške divizije. Borci nisu osećali glad i umor; imali su samo jednu jedinu želju — pobiti i uništiti Nemce. Razbijeni Nemci su bežali preko Ripša, Bačevca i dalje prema Obrenovcu i Šapcu. Bacali su kofere, puške, revolvare, bluze, čak i cipele. Ubijani su po jarugama, šašama, kućistima i štalama. Ripša, Pinosave, Sremčice, Umke, sve do Save.

U bici na sektoru Avale 12. krajiška brigada je ubila 491 neprijateljskog vojnika, 139 ranila i 438 zarobila. Gubitnici brigade su bili 21 poginuo, 29 rašenih i 2 boraca nestala. Zaplešeno je 316 pušaka, 40 puškomitraljeza, 31 strojica, 60 pištolja, 50 mina za ručni bacač, 150 pari odela, 150 pari cipela, 165 jahaćih i tovarnih koša i 16 mazgi. Bila je to jedna od najznačajnijih i najuspešnijih borbi 12. krajiške brigade. Teško je reći koji je borac bio najhrabriji, koji štab bataljona ili koja je komanda čete najbolja, jer svi su oni činili jedinstvenu celinu i svi su se hrabro borili za slobodu Beograda. Zbog toga je štab 11. divizije predložio štabu 12. korpusa da se 12. i 5. kozaračka brigada posebno pohvale.

Dok je 12. brigada sa ostalim jedinicama 11. divizije uništavala i razbijala nemačke snage u podnožju Avale, pa sve do Umke i obale Save, dotle su ostale jedinice oslobađale i okončavale poslednju bitku za Beograd. Dvadesetog

oktobra 1944. godine Beograd je oslobođen. Sloboda je došla i na šegove ulice i u šegove kuće i parkove.

Učešće u oslobodešu Beograda za 12. krajišku brigadu bilo je najveće priznaše. Svi bataljoni, sve čete i svaki borac uložili su sav svoj trud i energiju da bi časno izvršili postavljene zadatke.

Poslednji okršaji brigade

Brigada je dalje krenula za Srem. Praktično nije imala ni časka predaha, ni trunke odmora. Narodnooslobodilački rat je trebalo okončati, Nemce uništiti i isterati iz zemlje. Brigada se približavala Savskom mostu. Na mostu su bili sveži tragovi borbi — nekoliko poginulih Nemaca, ispreturana kola, pobacane fišeklije, puške, vojnička odeća i obuća, ručne bombe, koferi. Očevidno je, okupatoru se žurilo. Nemci se svuda utvrđuju. To znači da će se svaki deo naše zemlje morati krvlju zaliti. Ranjena zver je naj- opasnija. Nemci su se povukli iz Zemuna. Jedinice NOB nastupaju prema Sremu. Kao u inat kiša je neprekidno li- la. Jedva su se noge izvlačile iz masne zemlje. Prolazila je brigada kroz prva sremska sela i prve salaše. Došla je do sela Jarka. Ovde su Nemci sve tvrde kuće, među kojima i seosku školu i crkvu, pretvorili u uporište i bunkere. Okolo kuća je ravnica. Odabrano je 5 najhrabrijih bombaša da likvidiraju ova uporišta. Na njih su Nemci osuli vatru. Jednoga bombaša su ranili; do šega je bilo teško doći. Mitrалjezi su sve okolo kosili. Tek u petom uzastopnom ju- rišu nemačko uporište u Jarku je likvidirano. Poginulo je desetak Nemaca. Ostali su se povukli. Tri su borca bri- gade poginula, a 7 je rašeno. Ranjeni bombaš je umro.

. . . Brigada je dobila zadatak da učestvuje u oslobodenju Sremske Mitrovice. U gradu su se nalazile jake nemačke snage. Noć je bila sve mračnija. Kao da su se i oblaci spo- jili sa ovom nepreglednom ravnicom. Od vetra koji nepre- kidno duva, gotovo se ništa nije čulo. Sava nadošla, izlila se iz svog korita i preti da poplavi veću površinu.

Brigada je već u predgrađu Sremske Mitrovice. Tišina je. Ništa se nije čulo. Učini se kao da su Nemci napustili grad. Bio je to 1. novembar 1944. godine. Kuriri su obave- štavali da su jedinice već prodrle u grad. Jedan bataljon Kozarčana je upao u nemačku zasedu i preti mu opasnost totalnog uništeša.

— Bataljonu 5. brigade treba pomoći i po svaku cenu ga izvući. Štab brigade je izdao naređenje svome 2. bata-

ljonu koji je i sam pretrpeo ozbiljne gubitke. Jedinice bataljona su uspele da se spoje sa Kozarčanima, da naprave mostobran i da mu omoguće da se izvuče iz okruženja.

Te noći i tog jutra iz 12. krajiške brigade u borbi za Sremsku Mitrovicu poginulo je 15 boraca, a preko 40 ih je bilo rašeno.- Bio je to težak udarac za brigadu, utoliko teži što su mahom ginuli najhrabriji borci i rukovodeći kadar. Poginuo je i jedan od najhrabrijih komandanata y 12. brigadi, komandant 4. bataljona Đoko Bašac.

— Sve dok se i posledši naš drug ne izvuče iz okruženja nema odstupanja — naredio je ovaj hrabri komandant borcima svoga bataljona. U toku borbe pod kuršumima neprijateljskih metaka obilazio je čete, vodove, hrabrio drugove i pokušavao ih kako da se bez zaklona najbolje zaštite u nezaštićenoj ravnici. Kada se već računalo da je bataljon izvršio svoj zadatak, neprijateljska artiljerijska granata je pala na mesto gde se nalazio drug Bašac. Oko šega su bili kuriri, Poprskala ih je krv šihovog komandanta i zemlja ih je zatrpala. Kada su se pribrali i došli k sebi, videli su raskomadano telo svoga komandanta. U ruci, još sveže krvavoj, držao je revolver. Niz čelo mu je tekla krv, slivala se niz bradu i tu se zgrušavala. Komandant Đoko Banjac je bio rodom iz Podgrmeča, iz Sanice, mesta koje je dalo izuzetno mnogo boraca i rukovodilaca u našoj NOB. Taj neustrašivi borac i tu noć je bio tamo gde je bilo najteže. Bio je vesok, lep, izuzetno blag i prislan i veoma mironosni čovek. On je bio jedan od onih naših komandanata koji su komandovali zato što je neko morao komandovati, koji su smatrali da ima još puno i dobrih i hrabrih i veštih boraca. Smatrao je da su svi uspesi šegove jedinice rezultat borbenosti, hrabrosti i veštine svih šegovih boraca. „Moji junaci“ — kako je to znao često da kaže — „lavovski su se borili i zato smo odneli pobjedu...“ Imao je 25 godina kada je poginuo. Tri godine je išao iz borbe u borbu. Bataljon i brigada su mu odali poslednju počast. Sahrašen je nedaleko od Sremske Mitrovice.

Napad na Sremsku Mitrovicu nije uspeo. Brigada je smeštena po salasima, nešto podalje od Sremske Mitrovice. Nekoliko sledećih dana prošlo je bez borbi, što je brigadi dobro došlo da se odmori i da sredi staze u jedinici. Tih dana vojvođanske jedinice su oslobodile Rumu. Dvanaesta brigada je dobila zadatak da se desetak dana odmori u tome gradu. U Rumi se reorganizovala. Iz štaba brigade otišao je Mirko Vranić, zamenik komesara i postavljen je za zamenika komesara 11. divizije. Postavljanje Vranića

za partijskog rukovodioca divizije bilo je veliko priznanje i njemu i našoj brigadi.

Šestog novembra 1944. godine dobio sam pismo od štaba divizije da predam dužnost i javim se Vrhovnom štabu u Beograd. Moram priznati veoma teško mi je pala odluka da odem iz ove izvanredne jedinice sa kojom sam godinu dana delio i dobro i zlo.

Život u rovovima na sremskoj ravnici i frontalno ratovaše na čistom terenu, u sklopu kojeg sadejstvuju veće jedinice, tražile su od svakog borca i starešine da se prilagodi i bude umešan i snalažljiv u borbi. To je tražilo i potrebno znanje i veštinu ratovaša. Pošto borci 12. brigade nisu bili u potrebnoj meri osposobljeni za takav način ratovaša, brigada je pretrpela neuporedivo veće gubitke nego li, pak, ranije kada je ratovala na sasvim drugi način. Dvanaesta krajiška brigada, kao manje-više i sve krajiške jedinice, bila je dinamična, pokretljiva. Za dan i noć je često prevaljivala čak i po 30 kilometara. A sada, na srem - skom frontu, danima i nedeljama stajala je na jednom mestu, u sremskoj ravnici, na kojoj je i najmaša neopreznost mogla svakog borca stajati života. U rovovima i skloništima se razvijao specifičan oblik političkog i društveno-zabavnog života. U to vreme brigada je imala i mogućnosti da dođe i do dobrih knjiga. Redovno se čitala štampa. U rovovima i skloništima su bili zvučnici. Borci su mogli da slušaju vesti i muziku. Srećom, bili su dobro utopljeni. Svakodnevno na front je stizala topla odeća i obuća.

— Sve za front, sve za pobjedu, postala je stvarnost. U snabdevanju boraca hranom nije bilo gotovo nikakvih teškoća.

Na sremskom frontu rađen je Nikica Milić, komandant

3. bataljona. Ostao je bez noge. Taj izvanredni hrabri i vešti komandant često je bio nosilac uspeha svog bataljona, a i cele brigade. Njegovo izbacivanje iz stroja brigade tih dana bio je veliki gubitak.

U okršaju kod BJida poginuo je zamenik komesara čete

4. bataljona Filip Prlja. Taj mladić je kao đak šestog razreda gimnazije napustio školsku klupu na Cetišu i poput mnogih svojih vršnjaka otišao u borbu. Obreo se u 12. krajiškoj brigadi koju je zavoleo kao svoju. Na žalost, na srem - skom frontu se ugasio šegov mladi život.

Sedamnaestog januara 1945. godine u selu Lovasu je poginuo još jedan izvanredni borac brigade, komandant 1. bataljona Marinko Avramović, bravarski radnik iz okoline Glamoča, koji je četiri puta rašavan. Marinko je bio jedan od najdoslednijih učenika škole Petra Mećave: brz, odlučan

čan, žustar, hrabar i vešt vojnik. Počeo je ratovati od prvog dana ustanka u Bosni. Bio je komandir čete u 4. krajiškoj brigadi, a u 12. krajišku brigadu je došao sa neza- lečenom ranom. Zavoleo je brigadu, a komandanta Mečavu posebno.

U borbama oko Šida i Tovarnika 12. brigada je pre- trpela osetne gubitke.

Dvanaestog aprila 1945. godine, posle gotovo tromeseč- nog života u rovovima, jedinice I armije su prešle y ofan- zivu. Brigada se tada, reklo bi se, preporodila. Oslobođano je mesto za mestom :

Lovas, Tovarnik, Vukovar, Županja . . . Trinaestog aprila su jedinice I armije oslobodile Vin- kovce. Sa oslobođešem Vinkovaca i Župaše sremska opera- cija je praktično bila završena.

Dvanaesta krajiška brigada dobila je zadatak da sa se- verozapada izvrši obuhvat Slavanskog Broda. Nemcima je bilo mnogo stalo do toga da zadrže ovaj grad, jer bi vero- vatno time omogućili svojim jedinicama da se lakše po- vlače na zapad. Četiri dana se vodila izuzetno teška borba. Dvanaestu krajišku brigadu je napad na Slavonski Brod veoma mnogo koštao: između ostalih poginuo je i komesar brigade Luka Cvetičanin. Luka je počeo ratovati y Pod- grmeču, a potom je bio u 6. krajiškoj brigadi. Četvrtu ofan- zivu je progurao kao ranjenik. U Jajcu je pri CK KPJ za- vršio politički kurs, da bi kasnije došao u polit. odjel 11. krajiške divizije. Izvanrednim zalaganjem i radom mno- 10 je pomogao omladincima divizije u njihovom političkom obrazovanju. Poginuo je 18. aprila 1945. godine kod Slavon- skog Broda, skoro pred sam završetak ratnih operacija. Oti - šao je u obilazak 2. bataljona koji je vodio tešku borbu. Smatrao je da i on mora tamo da bude. Nije stigao do bata - ljona. Na putu je teško rašen. Mada je rana bila smrto- nosna, držao se izuzetno hrabro. Izdahnuo je, a na licu mu se čitao ponos i čvrsta vera u svoju brigadu i borbu.

U probou sremskog fronta i u operacijama koje su vo- đene do 25. aprila iz stroja 12. brigade izbačeno je više od 150 boraca. Naročito je stradao starešinski kadar.

Krajem aprila i početkom maja naglo je počeo da popu- šta otpor neprijatelja na savezničkim frontovima. Među- tim, na našem frontu u Jugoslaviji Hemci su i dalje, uprkos tome što im je stiglo naređenje o kapitulaciji, davali ži- lav otpor. Forsirano su se povlačili prema severozapadnim granicama naše zemlje.

Osmog maja jedinice II armije su ušle u Zagreb. Dva - naesta krajiška brigada je, zajedno sa drugim našim jedi- nicama, nastupala prema Celju, Dravogradu i Celovcu, kraj-

njim tačkama na severozapadnim granicama naše zemlje. I i ošto je Zagreb oslobođen i pošto je stupila na snagu od- redba o bezuslovnoj kapitulaciji Nemačke, prema kojoj su neprijateljstva trebalo da prestanu 8. maja u 23 časa (po sredšeevropskom vremenu), nemačko- kvislinške snage su se i dalje borile i u isto vreme bežale iz naše zemlje. To je trajalo sve do 15. maja 1945. godine.

Na putu za Celje borci 12. brigade upoznati su sa saop- štešem Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije Josipa Broza Tita: — „Vi ste časno izvršili svoj dug prema svo- joj domovini. Vaša besmrtna djela vječito će živjeti u srcima naših naroda i njihovih budućih pokoljenja. Po- gtrišta slavnih bitaka na Sutjesci, Zelengori, Kozari, Ne- retvi itd. ostaće vječiti spomenik na vaš heroizam i he- roizam vaših palih drugova. Došao je praznik i na naše ulice. Sinuo je veliki dan, dan mira i slobode.”

Dvanaesta krajiška briga je izbila na granice naše zemlje. Bilo je to tačno 15. maja 1945. godine. Rat je konačno i za šu bio završen. Dvanaesta krajiška brigada je od Dri- niće kod Petrovca (zapadna Bosna), tj. od 20. februara 1943. godine pa do Celovca u Sloveniji 15. maja 1945. godine pre- valila ratni put dug oko 6.000 kilometara. Na tom putu je ratovala 813 dana. Njeni borci su ubili ili ranili i za- robili oko 4.000 okupatorskih vojnika, oficira i njihovih slugu. Iz brigade je poginulo oko 400 boraca i starešina i više od 500 je ranjeno. Za sve vreme ratovanja okosnica ove brigade su bili Krajišnici — Kozarčani, mada su se u njene redove slivali borci manje-više pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije. To joj je, pored ostalog, davalo i specifičan karakter. U šoj se negovalo bratstvo i jedin- stvo naših naroda. U 12. brigadi se borilo više od 2.500 boraca. Ona je časno izvršila svoju istorijsku ulogu.

Milutin VUJOVIĆ

SA 12. KRAJIŠKOM NOU BRIGADOM OD DRINITHA DO CENTRALNE BOSNE

U rejonu s. Drinića nedaleko od Bosanskog Petrovca, u drugoj polovini februara 1943. pored našeg 3. bataljona 5. brigade, prikupilo se dosta boraca iz drugih krajiških jedinica, među kojima je bilo kompletnih desetina, vodova, pa čak i četa. Štab 4. krajiške divizije koji se takođe našao na ovom sektoru, odredio je 3. bataljon kao prihvatnu jedinicu za sve ove borce i jedinice. Tu se našlo nekoliko stotina boraca, što je prelazilo snagu jednog bataljona.

Odlučeno je da se od prikupljenih boraca formira više četa, a pošto se tu našlo oko 700—800, pa i više boraca, rodila se i ideja o formirašu brigade. Na partijskom sa- stanku 19. februara 1943. godine, na kome je bio i komesar

4. krajiške divizije Milenko Kušić, zauzeto je stanovište da se formira polubrigada sa zvaničnim nazivom: 12. kra- jiška narodnooslobodilačka udarna polubrigada.

Štab brigade sačinjavali su: Petar Mećava komandant i Joco Marjanović komesar, raniji komandant i komesar 3. bataljona 5. krajiške kozarske brigade.

Formirana su dva bataljona. Komandant 1. bataljona po- stao je Milan Egić, raniji zamjenik političkog komesara 3. bataljona, a komandant 2. bataljona Branko Vigšević, ra- nije komandir čete u 3. bataljonu.

U toku 19. i 20. februara bilo je organizaciono sredi- vaše, svrstavaše po četama, određivaše komandi četa i ba- taljona.* Tada sam u dnevnik zapisao: „20. februara do-

„Jezgro 12. KNOU brigade činio je 3. bataljon 5. KNOU kozarske brigade.

„Partijska organizacija u ovoj brigadi je vrlo mlada, a njenu srž čini partijski kadar III. bataljona V. K.K. NOUbrigade...

Disciplina je dosta dobra. Rukovodioci partijski su neiskusni drugovi i ne snalaze se lako u svome poslu. Thelije štabske ne odr- žavaju u redovno sastanke. Teoretska naobrazba članstva je minimalna. Raspodjela rada je izvršena po sektorima. Rad po Skoju nije se raz- vio i omladinski rad također.

vršeno je formiranje bataljona brigade. Održan partijski sastanak u 3. četi 2. bataljona i stroj ove čete.

Štab brigade preselio se u Kozila.

Prvi bataljon je zatvarao pravac Bravski Vaganjac — Drinić, a 2. bataljon je zatvarao pravac prema Bunarevima. Dvadeset drugog februara 1943. imali smo savjetovanje političkih komesara bataljona u štabu brigade. Tu je bio i štab 4. krajiške divizije. Pored ostalog, govorilo se o proslavi 25-togodišnice Crvene armije koja je uskoro održana. Na toj proslavi govorio je komesar brigade Joco Marjanović. Održana je u toku noći pred postrojenim borcima jer je ofanziva još bila u toku. Instalirali smo neko osvjetljenje pomoću dinamo-mašine na ručni pogon. Ovu na pravu zaplijenili smo prilikom nedavnog napada na jednu njemačku jedinicu iz divizije „Princ Eugen“.

Već 23. februara imali smo sukob sa neprijateljem. Tom prilikom poginuo je komandir 2. čete 1. bataljona Mirko Dragić. Borbe sa neprijateljem, nastavljene su 24. i 25. februara. Jače neprijateljske snage kretale su se od Bosanskog Petrovca, a prema njihovom rasporedu i borbama otkrili smo da pravac nadiranja ide cestom prema Oštrelju i Drvaru, sa težnjom da zauzmu Srneticu koja dominira ovim terenom.

Tu će doći do žestokih borbi sa neprijateljem koji je upotrijebio i tenkove. U ovom okršaju uništena su tri tenka. U međuvremenu je stiglo naređenje od štaba divizije da se povučemo prema Srnetici. Ovdje na Srnetici smo štitili ešalone koji su se povlačili sa rašenicima.

Iz tih dana sjećam se zbjegova naroda. Posmatrao sam njihove vatre. Bio sam u jednom zbjegu ispod Srnetice. Tu sam se sreo sa Nikolom Kotlom. Čak sam držao i govor na rodu koji se ovdje skrivao. Bila je veoma teška situacija. Zima sa visokim snijegom, a narod slabo obučan i bez hrane. Nalazio se u nekim bajtama i nastrešnicama. Vatra se nije smjela ložiti zbog neprijateljskih aviona koji su nadlijetali.

Dvadeset sedmog februara poslije podne održano je savjetovanje u štabu 4. divizije. Štab divizije zauzeo je stanište da se probijamo u Grmeč kako bi se uspostavio kon-

Politički rad je zapostavljen i ne održavaju se redovno konferencije sa političkim komesarima. Kulturno-prosvjetni rad je nedovoljan. Vojna obuka i budnost su nedovoljne. Ishrana vojske organizovana je preko intendature. Zdravstveno stanje zadovoljava. Sa - nitet je organizovan."

(Izvod iz Zapisnika sa sastanka partijskog komiteta 12. krajiške NOU divizije održanog 17. juna 1943. godine).

takt sa ostalim dijelovima divizije sa 2, 5. i 6. krajiškom brigadom.

Tu na Srnetici zapisao sam u dnevnik: „25. februara 1943. godine, naredbom štaba 1. bosanskog udarnog korpusa formira se 12. krajiška narodnooslobodilačka udarna bri- gada." Više nije bilo ono „polubrigada", već udarna bri- gada. Odluku o formirašu donijeli su komandant divizije Šoša i komesar Milenko Kušić nekoliko dana prije i nazvali je polubrigadom, što je u naredbi koju smo dobili od štaba korpusa ispušteno i tako ozvaničeno formiraše

12. krajiške NOU brigade.

Na savjetovašu u štabu divizije 27. februara došlo je do rasprave oko našeg pokreta za Grmeč. Naime, štab 1 korpusa zahtijevao je da naša novoformirana 12. krajiška brigada krene sa štabom korpusa prema Šatoru kao zaštita štaba korpusa. Komandant divizije Šoša bio je protiv toga, smatrajući da treba da se probijamo u Podgrmeč. Bilo je oko toga žučne rasprave između Šoše i štaba korpusa. Šoša i Kušić su bili na stanovištu da je 12. brigada u sastavu šihove divizije i da pod šihovom komandom treba da krene u sastav ostalih snaga divizije u Pod - grmeč.

Tako smo noću 28. februara izvršili pokret iz Srnetice preko Bunareva, Samara pa preko ceste Petrovac — Ključ i stigli u Zavolje. Izbili smo na dio Podgrmeča na relativno slobodnu teritoriju. Ovdje je došlo do oštrog borbe 1. bataljona sa neprijateljem kod Bunareva. U Zavolju smo se zadržali samo jedan dan, a poslije smo krenuli u Jelašince. U toku prelaska preko ceste Bosanski Petrovac — Ključ primjetili smo da je neprijatelj ovim pravcem postavio telefonsku vezu. Tada smo se Mećava i ja, uz pomoć telegrafista, te vezista pri štabu divizije, uspjeli uključiti u ovu telefonsku vezu. Mećava je razgovarao sa nekim neprijateljskim funkcionerom u Ključu (mislim da su tamo bile ustaške jedinice). Rečeno je da se ovamo nalaze partizani, a zatim smo presjekli žicu.

U Jelašince smo stigli 1. marta 1943. Rasporedili smo bataljone. Prvi bataljon stacionirao je u Jelašincima, dok je 2. zadržan u Zavolju. Štab brigade bio je u Jelašincima.

Negdje 3. marta došlo je u štabu divizije do sastanka štabova — 2, 6. i 12. brigade. Štaba 5. brigade nije bilo, pošto se, tako smo saznali, brigada po izlasku iz Grmeča uputila na područje Kozare. Štab 2. brigade koji je bio u kontaktu sa 5. krajiškom, u toku ofanzive je donio naredbe našem 3. bataljonu da krene u sastav svoje brigade.

Sada je slijedilo iznenađenje kada smo se pojavili sa dva bataljona i pratećom četom, reorganizovani u 12. krajišku brigadu.

Na ovom sektoru Podgrmeča brzo ćemo se oporaviti i odmoriti. Zadržaćemo se pet-šest dana, a zatim ćemo krenuti u Budelj i Smoljan sa druge strane Grmeča. Prvi bataljon biće u Budelju, a 2. u Stoljanu, dok je štab brigade ostao u Zavolju. Poslije ćemo poći za našim 1. bataljonom koji je krenuo ponovo u Bravsko i Drinić.

Pošto je neprijatelj prošao ovim područjem, naša brigada će u toku marta djelovati na sektoru između Bosanskog Petrovca i Drvara i od Bravskog Vagašca dalje prema Lipama. U toku marta uspjećemo da potisnemo neprijateljske jedinice iz Drvara i Bosanskog Petrovca. Tih dana sam zapisao u dnevnik i ovo: „14. marta, 1. bataljon 12. krajiške brigade upao u Drvar, 15. marta bataljon se povukao iz Drvara, a 2. bataljon zauzeo je Bos. Petrovac.“ Mi ćemo tada iz Krnje Jele i Smoljana ići u Petrovac i ponovo uspostaviti oslobođenu teritoriju kakva je bila prije početka četvrte ofanzive. Petrovačka kotlina bila je oslobođena. Brigada se zadržala na ovom sektoru i 11. marta stigli smo u Krnju Jelu. Poslije nam je javljeno da će ovamo naići Šoša sa štabom divizije. Evo šta sam o tome zapisao. „12. marta 1943. godine imali smo partijski sastanak štapske partijske ćelije, a 13. marta 2. bataljon je već upao u Bos. Petrovac, dok je 1. bataljon 14. marta ušao u Drvar.“

Iz Krše Jele stigli smo u Smoljane 16. marta. Tu su nam stigli iz Podgrmeča Šoša i Milenko Kušić. Došli su da održe savjetovaše.

Ovdje smo prvi put osjetili početak tifusa. Dan ranije javili su mi da se razbolio Kosta Semiz, zamjenik komesara bataljona. Kostu sam poznao kao veoma hrabrog borca sa Kozare koji je bio komesar jedne čete u našem 3. bataljonu

5. krajiške brigade. Otišao sam da ga posjetim. Bolničar mi je rekao da Kosta bunca i da je pod jakim temperaturom. Govorio je čak da želi da se ubije, jer je nedavno na jednom partijskom sastanku nešto skrivio.

Zainteresovalo me je to odakle se sada kod Koste pojavila želja za samoubistvom. Već su mu oduzeli pištolj, pa sam pošao da ga obiđem. Baš nekako u to vrijeme iz štaba divizije su nam uputili kao referenta saniteta brigade Borku Pihler. Ona je rođena u Krajini, bila španski borac, a kod nas će biti referent saniteta.

Kada sam došao kod Koste Semiza zatekao sam ga u čudnom stašu. U međuvremenu naišli su Šoša i Milenko Kušić, pa sam im ispričao šta se desilo sa Kostom. I oni su

pošli da ga pogledaju. Bio se već malo smirio. Imao je do - sta visoku temperaturu. To nam je bio prvi bolesnik sa ovako visokom temperaturom.

Razgovarali smo šta bi to moglo da bude, kakva je to bolest. Svi smo zaključili da je to — „špašolka“. Podsjećali smo se na prvi svjetski rat kada je harala slična bolest, neka vrsta groznice, koja je u narodu dobila naziv — špašolka. Tada je Borka Pihler pogledala Kostu i ispod košulje na tijelu primjetila pjege rekavši — pa to je pjegavi tifus. Tada smo prvi put saznali za ovu bolest. Od tada (pa i sada) živim u uvjerešu da nam je neprijatelj ubacio virus pjegavca. Budući da se u jeku četvrtice ofanzive koncentrično, na nizu mjesta, pojavio tifus, stekao sam uvjereše da nam je neprijatelj to ubacio. Iznosio sam ovu svoju pretpostavku dr Gruji Žarkoviću koji je bio rukovodilac saniteta Glavnog štaba Hrvatske, zatim dr Gojku Nikolišu, te Peku Dapčeviću, koji su smatrali da bi to trebalo ispitati. Pošao sam od ovog slučaja. Naša brigada išla je kroz Jelašince, preko terena gdje je bio neprijatelj. Interesantno je to što se upravo tu pojavio tifus. Pazmišljao sam o tome kako se nije pojavio prije godinu dana kada je ovamo stigao Vrhovni štab sa glavinom naših snaga.

Sutradan, 17. marta, poslije savjetovaša u Smoljanu, na kome su bili Šoša i Kušić, osjetilo se da se i Kušić slabo osjeća. Djelovao je malaksalo i kao da ima temperaturu. Šoša se vratio u Podgrmeč, a Kušić, pošto se osjećao bolesnim, zadržao se kod nas. Zahtijevao sam da ostane dok ga bolest ne popusti, ali je on nastojao da se vrati u štab divizije. Govorio je da će za kratko vrijeme iz Smoljana stići u Podgrmeč, da je to blizu, svega četiri sata jahaša. Nije ga bilo moguće zadržati, pa je krenuo u štab divizije, iako je imao temperaturu. Nisam pretpostavljao da je i šega zahvatio tifus.

Naš 2. bataljon trebalo je da krene ka Lipi prema Bihaću. Tu smo izvršili smotru boraca 1. i 2. bataljona na zboru u Kršoj Jeli. Brigada je krenula prema sektoru Bihaća.

Dvadeset trećeg marta 1943. išao sam na sahranu komesara divizije Milinka Kušića. Javljeno nam je da se u 4 časa izjutar ubio. Bio je u psihičkom rastrojstvu pod dejstvom visoke temperature koja je došla kao posljedica obolješa od tifusa. Nije dugo izdržao. Osjetio je bolest 19. marta, a 20. marta zadržao se u štabu naše brigade u 21. krenuo u štab divizije. Već 23. marta izvršio je samoubistvo. Sahrašen je u Podgrmeču kod Majkić Japre.

U međuvremenu došlo je do promjene položaja naših brigada. Naime, u to vrijeme 2. krajiška nalazila se na sektoru Bosanskog Novog i Bosanske Krupe pa je odlukom štaba divizije naša 12. krajiška preuzela ove položaje sa svoja dva bataljona gdje je 2. krajiška držala četiri bata - ljon. Naša brigada je 25., 26. i 27. marta maršovala. Ctigli smo na položaj na sektor Otoka — Bosanski Novi, a 27. marta stigao je 2. bataljon u selo Suvaju. Štab brigade bio je u Rujiškoj u Tubićima. Naš 2. bataljon iz Gorših Petro- vića krenuo je na položaje prema sektoru Otoka — Bosan- ska Krupa.

Štab brigade se zadržao u Tubićima od 28. do 31. marta. U to vrijeme pripremali smo napad na Bosanski Novi i Otoku, odnosno na željezničku prugu Bosanski Novi — Oto- ka. Kod nas u Rujišku stigao je i Šoša komandant divi- zije. Obavještajni oficir u diviziji bio je u to vrijeme Smajo Ibrahimbegović. On je došao na ovaj sektor da ispita snage neprijatelja i prikupi obavješteša. Kasnije smo iz- vukli zaključak da je onom što se desilo u planiranoj ak- ciji dobrim dijelom doprinio Smajo. Poslije će se ustano- viti da je Smajo bio neprijateljski agent. On je imao zadatak da pripremi akciju na željezničku prugu Bosanski Novi — Otoka, odnosno na Otoku.

Međutim, 1. aprila 1943. izjutra, neprijatelj je krenuo sa pet pravaca na sektor naše brigade.** Došlo je do že-

** O prodoru jakih neprijateljskih snaga u Podgrmeču 1. aprila 1943. godine izvještava štab 4. KNOU divizije:

„U P o d g r m e č u : 1 aprila neprijatelj (III Gorski zdruk) sa nekim garnizonskim snagama nastupio je u više kolona i obuhvatno na sektoru Radića, Buševića i Petrovića. Snage I bataljona XII bri- gade vodile su odbrambene borbe čitav dan , dok se je II bataljon pro- bijanjem izvlačio iz obruča. Izgubljen je jedan teški bacač, 4 teška mitraljeza i oko 30 mrtvih i ranjenih naših vojnika, kao i brdski top ostavljen po II brigadi u Rujiškoj. Sa ovom istom neprijatelj- skom grupom vode se borbe još sve do danas. 2 aprila vodio je III i IV bataljon VIII brigade na Pučeniku i na Lipniku (Badnjuša) od - brambene borbe u kojima su naneseni neprijatelju gubici oko 40 mrt- vih i ranjenih vojnika. Naši gubici su 3 ranjena. Jednu kolonu koja je kretala sa pljačkom iz Rujiške prema Rudicama tukao je I bata- ljon VI brigade sa bacačem i natjerao je u bjekstvo, ostavivši nešto opljačkane stoke.

5 aprila naneseni su gubici neprijateljskoj patroli koja je iz Jasenica išla u selo. Zarobljen je jedan zdругovac, ... dok su još trojica ranjena. Navedeni zdругovac nije mogao dati podatke jer se y zdругu nalazio tek jedan dan kao telegrafista. Svaka bojna zdругa ima radio-stanicu (pozivni znak RT, rade na valu 240 m.).

Vođene su borbe 5 i 6 sa manjim patrolnim dijelovima koji su pokušali da izađu na Gorinju i Thulumak. Napad u noći na ovu bojnu u Jasenici, 6 ov. mj., nije uspio radi strašnog nevremena koje je

stoke borbe, najžešća je bila na položaju 2. čete 2. bata - ljon na Osretku. Prvi bataljon je uspio da se probije prema Pučeniku.

Ovaj napad na našu brigadu izvršen je u nekoliko pra- vaca — iz Bosanskog Novog, preko Novske planine, zatim iz Otoke i Bosanske Krupe, te od Pučenika. Tako smo se 1. i 2. aprila našli u veoma teškoj situaciji. Bilo je mnogo žrtava, naročito na Osretku. Tu će kod Jedne škole poginuti dobar broj rašenika. Poginuli su Vahid Maglajlić, Zora Kovačević koja je bila zamjenik komesara bataljona, i mnogi drugi. Imali smo i veliki broj rašenih.

Baš tu na Osretku primjetio sam da je i komadanta bri- gade zahvatio tifus. Osjetilo se to u šegovoj komandi, za- tim prilikom razgovora sa Veljom Stojničem koji se našao ovdje, kada je Mečava predlagao da sakrijemo minobacače, rasformiramo prateću četvu i sl. Usprotivio sam se tome jer sam vidio da je Mečava zahvaćen tifusom i uzeo sam komandu nad brigadom. Nastojali smo da dođemo u vezu sa

2. bataljonom, ali nismo uspjeli, pa smo se tog popodneva nas oko 60 boraca i rukovodilaca probili onako nasumice prema Bosanskoj Krupi i stigli u Pučenik, gdje smo našli kompletan 1. bataljon brigade sa komandantom Milanom Egićem.

Odavde ćemo u toku noći izvršiti pokret za Benakovac. To je bio veoma težak pokret. Kretali smo se po blatšavom i raskvašenom terenu, a kiša nas je stalno pratila. Znam da smo na jednom mjestu lutali dugo u krug, dok nismo osje- tili da se krećemo po istoj putaši. Izbili smo ispod Ke- kića glavice gdje smo prenoćili. Opet nas je ujutro nepri- jatelj iznenadio. Znam da smo na brzinu izlazili iz kuća i da smo se tu susreli sa jednim bataljonom 8. krajiške bri- gade, da smo nabrzinu zauzeli položaj i tukli se sa usta- šama iz sastava crne legije.

Uspjeli smo da doznamo da se naš 2. bataljon probio prema Benakovcu, odakle je došao u sastav brigade y Srpsku .Jasenicu.

onemogućilo pravilnu vezu između jedinica. Imali smo jednog ra- njenog i dva nestala.

Istoga dana došli su do Kiska (Kamengrada) jedan tenk i jedna borna kola sa oko 100 Nijemaca i domobrana. Jedinice III bataljona VI brigade uspjele su da natjeraju pomenutu grupu u bjekstvo, zaro- bivši 3 domobrana, 3 puškomitraljeza, nešto pušaka i pobivši i ranivši oko desetak neprijateljskih vojnika. Ostatak je natjeran u bjekstvo i u rijeku Bliju."

(Izvod iz Izvještaja štaba Četvrte krajiške divizije od
8. aprila 1943. god. štabu Prvog bosanskog NOU korpusa o
borbama na Kozari i Podgrmeću).

U Srpskoj Jasenici smo 4. aprila sređivali 2. bataljon, a istovremeno vodili borbe sa neprijateljem koji je nadirao. Borbe su bile dosta naporne. Uspjeli smo da zarobimo neko- liko vojnika, među kojima je bio i jedan — „zdrugovac“. Inače, bilo je više mrtvih neprijateljskih vojnika.

Borbe 2. bataljona sa neprijateljem oko Jasenice ponovo su dale snagu i borbeni moral ovom bataljonu koji je dan-dva prije toga bio u teškoj situaciji i pretrpio znatne gu- bitke. Prvi bataljon se nalazio na Kekića glavici. Uskoro smo protjerali neprijateljske snage sa ovog sektora, pa smo opet ovladali tim terenom. Štab brigade smjestio se tada u zaselak Škundrića.

Zapisao sam i brojno stanje ljudstva brigade na dan 10. aprila 1943: po spisku 762, a na licu mjesta 419. Razlika od 343 borca koji nisu bili na licu mjesta odnosila se na bo- lesne, većinom tifusare koji su se još nalazili uz brigadu, i na izvjestan broj rašenih.

Našao sam se u vrlo teškoj situaciji. Komandant bri- gade Mećava obolio je od tifusa, komandanti 1. i 2. bataljona Milan Egić i Branko Vignjević kao i zamjenik komandanta 2. bataljona Tauro Milinović, takođe od tifusa. Čitav štab brigade prebolio je tefus kao i štabovi bataljona, a jedini ja sam ostao pošteđen ove opasne bolesti, ili sam je u nekoj blažoj formi prebolio.

Našavši se u ovakvoj situaciji savjetovao sam se sa štabom divizije. Poslije smrti Milinka Kušića, za kome- sara divizije došao je Dimitrije Bajalica Baja. I u drugim brigadama naše divizije, u 6. i 8. harao je tifus i obnov- ljene bolnice bile su pune tifusara. Shvatio sam da je po- treban određeni period za oporavak, zatim redovna i dobra hrana, pa sam odlučio da mnoge borce i rukovodioce sa Ko- zare i Podgrmeča (jer se uglavnom brigada sastojala od bo- raca sa ovih područja), upućujem na njihov teren. Imali smo dobru vezu sa Kozarom gdje se nalazila 5. brigada, pa je bez- bjednost ovih bolesnika utoliko bila veća. Otišlo nam je dosta komandnog kadra, Kozarčana koji su se nalazili u ovoj brigadi. Oni se više nisu mogli uključiti u brigadu, pošto je krenula u centralnu Bosnu. Kasnije ću se sa mno- lima susresti u centralnoj Bosni u 5. kozarskoj brigadi ili na Kozari u 11. krajiškoj.

Ovdje u Podgrmeču popušen je štab brigade. Za zamje- nika komandanta brigade imenovan je Prošić, a za zamje- nika komesara Trivo Bogunović. Brigada je dobila i poli- tički odjel u kome su bili: Radoš, Vera Crvenčanin i omladinski rukovodilac Dušan - Dule Vidović.

U aprilu brigada se nalazila oko Benakovca. Još je bila u osipanju, jer su se skoro svakodnevno javljali novi bolesnici od tifusa. Međutim, pristigli su nam i novi borci sa ovog područja.

Nalazimo se na sektoru Srpske Jasenice — Lisac — Kekića glavica. Neprijatelj povremeno tuda nadire i kreće se u pravcu naših položaja. Dolazi i do lokalne ofanzive. Neprijatelj nastoji da ponovo prokrstari Podgrmečom i opet nas nabacuje na Grmeč.

Mečava je bio još teško bolestan od tifusa. Znao sam da ćemo opet kroz Grmeč i da treba vući bolesne i rašene, a još je u Grmeču bila susnježica, pa sam se plašio da negdje ne izgubim komandanta brigade. Savjetovao sam se sa štabom divizije šta da radim. Rekli su mi da je to stvar štaba brigade. Saznao sam da se u jednom selu, mislim da se zove Kozila ili slično, nalazi pećina, pa smo odlučili da u šu smjestimo sve naše tifusare i teške rašenike. Pripremićemo im hranu, ostaviti nešto boraca sa jednim mitraljescom i bolničarkama.

Neprijatelj nas je potisnuo, pa je brigada krenula prema Međugorju. Tu će naš 2. bataljon veoma uspješno voditi borbu sa neprijateljem na Drenovoj glavici. Borba će se voditi od jutra do mraka. Ovo će omogućiti jedinicama 0. krajiške i dijelovima naše brigade da se bez teškoća provuku kroz Grmeč i izbiju u Međugorje i da negdje 23. aprila 1943. stignemo u Hrgare.

Tu nas je stigao ešelon sa bolesnim i rašenim dr Krausom. Došlo je do vrlo mučne situacije. Mene su pitali šta je sa našim ranjenicima i bolesnicima, pa sam im rekao kao gdje smo ih sklonili, Onda je neko iz 6. brigade povikao: „Komesaru, komandant se ne ostavlja, komandant se nosi." Bilo mi je jako teško zbog ovih primjedbi, ali sam smatrao da je ipak bolje i sigurnije da naše rašenike i Mečavu ostavim na sigurnom mjestu, nego da ih nosim kroz Grmeč. Pačunao sam da ću noseći ranjene i bolesne dovesti u pitanje borbenu gotovost brigade, jer će mnogo boraca biti angažovano oko prenošenja bolesnika i ranjenih. To sam primjetio kod 6. brigade koja je dobar broj ljudstva morala angažovati oko ešelona bolesnih i rašenih i da su tom prilikom nosili i Petra Vojnovića koji je obolio od tifusa. Prigovarali su mi i govorili: „Vidi kako mi nosimo našeg komandanta." Na mene je posebno neprijatan utisak ostavio Miloš Pajković koji je u to vrijeme bio rukovodilac političkog odjela ili zamjenik političkog komesara brigade. On mi je govorio: „Mi našega komandanta nosimo i čuvamo."

Znam da nam je tog popodneva 24. aprila 1943. kada smo se kretali prema Doljanima, snijeg zameo mnoge, pa čak i one na konjima. Opet se pojavio tifus i dvojica naših boraca su se smrznula u toku pokreta. Iako je bio kraj aprila, bio je veliki snijeg i jaka zima.

U toku 25. aprila izbili smo u Doljane. Bili smo skoro dolje na Uni. Tu su nam stariji ljudi i žene pripremali neko jelo, pa su nam rekli da je Uskrs. Bila je nešto bolja hrana baš kod ovih domaćina.

Na maršu preko Vlašića, zima 1943/44.

godine

U međuvremenu je došlo do sastanka u štabu korpusa sa štabom divizije. Odlučeno je da se izvrši kadrovska promjena u štabu divizije i reorganizacija u diviziji.

Naime, Josip Mažar Šoša je prekomandovan u štab korpusa a Dimitrije Bajalica vraćen na dužnost za komesara 6. krajiške brigade. Za komandanta 4. krajiške divizije sada je imenovan Branko Poljanac, a za komesara Boško Šiljegović.

U sastavu 4. krajiške divizije tada su bile — 6, 8, 10. i 12. krajiška brigada. Tu ćemo se susresti sa štabom 10. krajiške.

Stalno sam mislio na Mećavu i ostale bolesnike i ranjenike koje smo ostavili u onoj pećini. Zato sam uputio

odabranu grupu boraca iz Doljana da ustanovi šta je sa njima.

Zadržaćemo se još neko vrijeme u Doljanima, a onda ćemo izvršiti pokret — 1. bataljon u Rajnovac, a 2. sa šta- bom brigade prema Buševićima.

Negdje oko 3. maja 1943. vратиće se grupa boraca koju smo uputili do Mečave. Sa njima se, na našu veliku radost, vra- tio i Mečava, oporavljen sa svim tifusarima i borcima koji su im bili ostavljeni kao obezbjeđenje.

Trećeg i 4. maja bićemo u Jadrinpodu. Naš pokret je vršen prema Martin-Brodu. Mislili smo da ćemo odavde ići prema Petrovcu i Drvaru. Međutim, odjednom je stiglo paredeše za pokret.

Ostalo mi je u sjećanju da smo prilično gladovali. Bilo 1e proljeće, a mi smo se našli na dosta siromašnom terenu. Tu ćemo Mečava i ja nadoći na ideju da na ušću jedne rje- čice u Unu, pored mlina vodeničara, bacimo nekoliko bom- bi, repara (šemačke bombe). Poslije eksplozije na površinu vode izbile su ribe. Hvatili smo ih u vreće i tako hranili borce 1. bataljona, štab brigade sa prištapskim dijelovima i narod u selu. Mislim da je to bila pastrmka ili liiljan. Bilo je jako mnogo ribe, ali nismo imali soli, pa smo nešto pekli, a uglavnom smo je kuhali.

Izenada je stiglo naređenje da se brigada vrati u Pod- grmeč. Krenuli smo preko Rajnovca, oko 11 smo bili iznad Doljana tako da smo u Hrgare stigli oko 24 sata. Odavde smo odmah krenuli u Suvaju i iste noći produžili za Potka - linje.

U Potkalinju je došlo do savjetovaša u štabu divizije sa štabovima brigada i Podgrmečkog odreda. Druga kraji- ška koja je ranije bila u našoj diviziji, otišla je sa ovog područja i iz sastava divizije. Trenutno nije bilo ni štaba GS. krajiške, već samo štabovi 6. i 12. brigade sa štabom Podgrmečkog odreda. Ovdje se nalazio i Oblasni komitet KPJ za Bos. krajinu.

Na savjetovanju je bilo rasprave i oko moga odnosa sa Političkim odjelom brigade, a to će se nastaviti i čitav maj i jun i sve do našgg dolaska u centralnu Bosnu. Naime, mi smo se razilazili oko mjesta i uloge političkog odjela i tek u centralnoj Bosni doći će do konačnog raščišća- vanja.

Naš 1. bataljon bio je u s. Hašanima na odmoru, a 2. sa štabom brigade u Potkalinju.

Četrnaestog maja 1943. stiglo je naređenje od štaba 1. bosanskog udarnog korpusa da se formira 12. divizija u čiji

sastav ulaze: 5. krajiška, naša 12. brigada i Bašalučki NOP odred koji se nalazio na području centralne Bosne. Za komandanta divizije imenuje se Josip Mažar Šoša, a za komesara Žarko Zgošanin koji je do tada bio komesar 5. krajiške.

Organizovana je i smotra 12. brigade. Borcima sam držao referat o političkoj situaciji kod nas i u svijetu. Po- slije toga, 16. maja, bila je posebna konferencija u 1. i istoga dana u 2. bataljonu. Tema je bila: Razvoj narodno- oslobodilačke borbe kod nas.

Sedamnaestog maja održano je savjetovaše u štabu divizije. Počele su prve pripreme za pokret naše brigade. Tada je brojno staše brigade bilo ispod 500 boraca. Zato nam je pridodata jedna jedinica iz Podgrmečkog odreda.

.Toio MARJANOVITH

TRETH.IBLTALJON 12. KRAJIŠKE BRIGADE U CENTRALNOJ BOSNI

U ljeto 1943. godine, poslije odlaska 1. krajiške brigade iz centralne u istočnu Bosnu, ostala je veća grupa tifusara i rašenika u Maslovarama i okolini. Bili su to pretežno borci iz 1. i 2. krajiške, a među šima veliki broj Kozarčana. U međuvremenu, pod kraj maja ili početkom juna, na ovo područje stigla je 12. krajiška koja je u to vrijeme imala dva bataljona.

Poslije relativnog ozdravlješa, mnogi borci (tifusari i rašenici) stupili su u novoformirani bataljon 12. krajiške. Nisam siguran da li je to bio 3. ili 4. bataljon. Štab bataljona su sačinjavali:

Nikica Milić komandant, inž. Stanko Vasiljević komesar, Milan Mandić zamjenik komesara, dok se zamjenika komandanta ne sjećam.

U prvo vrijeme nalazili smo se na sektoru Čemernice i prostoriji između Skender-Vakufa i Kotor-Varoša. Zadržali smo se ovdje do kraja 1943. godine. Odlazili smo u akcije prema Pršavoru i Tesliću.

Bataljon je imao tri čete i prateći vod. Na žalost, više se ne sjećam komandnog sastava četa. Znam da je komandir jedne čete bio Milan Šobot koji je poginuo u napadu na Bašu Luku uoči Nove 1944. godine, rodom je iz Kruhara od Sanskog Mosta, bio je veoma hrabar borac.

Pred pripremaše napada na Banju Luku uoči Nove 1944. naš bataljon se nalazio u zasjedi na komunikaciji koja sa ietoka vodi u Bašu Luku. Jedno vrijeme smo bili i u zaštitu AVNOJ-a na Kruševu brdu više Šipraga. Iz toga perioda sjećam se jednog zanimljivog događaja. Jedne noći uspjeli smo da uhvatimo neprijateljskog diverzanta, koji je prerušen u čobanina, dobro naoružan došao u podrum jedne kuće, odakle je imao namjeru da ubije neke naše rukovodioce. U vezi s tim, Moša Pijade koji se tada nalazio u Šipragama, govorio je kako se neprijatelj služi svim sred-

stvima i da je potrebno biti veoma oprezan. Nama je ovaj susret sa Mošom bio veoma drag, jer smo se prvi put tako neposredno sreli i razgovarali sa jednom tako visokom lič- nošću našeg Pokreta. Poslije su dolazili Todor Vujasi- nović, Rodoljub Čolaković i drugi drugovi iz AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta. Svako od ših bi nam ispričao nešto zanimljivo bilo iz svog revolucionarnog rada ili uopšte o političkoj situaciji kod nas i u svijetu.

Ustaška zlodjela kod Kostajnice u proljeće 1945. godine

Septembra 1944. krenuli smo prema Bašoj Luci. Na Li- povcu su nas četnici iznenadili i napali. Tu nam je rašen jedan drug. Naš bataljon je napadao Bašu Luku preko Še- hitluka. U snažnom naletu zauzeli smo neprijateljske po- ložaje. Zarobili smo jednog domobranskog oficira koga smo nagovorili da telefonom zove neprijateljsku jedinicu u Goršem Šeheru da im pošalje pojačanje. Otuda je dobio od- govor da je napadnuta Baša Luka i da nije u mogućnosti da se odvajaju snage na ovaj pravac. Mislili smo da na ovaj način privučemo još neprijateljskih snaga i da ih zaro- bimo.

Krenuli smo dalje od Gornjeg Šehera pored „Crne kuće" prema Kastelu. Ranjen sam kod džamije „Ferhadije". Tada je poginuo i komandir čete Milan Šobot, istaknuti borac. Bila je to prava žalost y bataljonu.

Milan MANDITH

POKRET 12. KRAJIŠKE BRIGADE IZ PODGRMEČA U CENTRALNU BOSNU

Krenuli smo 18. maja 1943. i stigli u Međeđe Brdo istog dana naveče. Znali smo da idemo u pravcu centralne Bosne. Tako je stajalo u naređenju za pokret, a Šošu ćemo naći negdje ispod Vlašića y Korićanima.

Imali smo i neke sekcije koje nisu prekrivale čitav teren, kuda je trebalo da prođe brigada do centralne Bosne. Pošto smo se prethodno posavjetovali u štabu divizije, poslali smo na ovaj daleki put, prosto rečeno, nasumice. Osamnaestog maja krenuli smo iz Potkališa, a već 30. maja smo bili u Korićanima. Štab brigade stigao je nešto prije, jer je to već bila slobodna teritorija, dok će brigada naići malo kasnije.

Negdje u isto vrijeme krenula je i 5. krajiška sa Kozare preko Vrbasa. Ona će na tom putu zauzeti Klačnjice k sa ove strane izbiti u centralnu Bosnu, a mi ćemo između Jajca i Vakufa sa one strane doći na određeno mjesto. Bilo je govora o tome da i naša 12. brigada na putu u centralnu Bosnu ide preko Kozare i da sa 5. brigadom produži na pred - viđeni sektor. U razmatranju ovoga pravca zaključili smo da nam je to dalji put, pa smo se odlučili za drugi — preko Manjače.

Kretali smo se pravcem Međeđe Brdo — Crkveno, gdje smo bili već 20. maja. Tu smo imali savjetovanje y štabu 4. divizije. Pokret iz Crkvenog bio je u 19 časova 21. maja. Tada je brojno staze ljudstva u brigadi bilo 431, sa 316 pušaka, 15 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza i 2 minobacača. U Busije smo stigli 21. maja u ponoć. Tu smo prenoćili. U Vrbljane smo stigli oko 12 časova 22. maja. Oдавde smo krenuli odmah u Pecku gdje smo stigli isti dan y 19 časova.

Dvadeset trećeg maja bili smo u Peckoj. Oko 9 časova izjutra iznenada su nas napali četnici. Vođena je borba skoro cio dan. Zarobili smo jednog četnika, dva smo ranili,

a dva su poginula. Protjerali smo četnike preko ceste Mrkonjić Grad — Glamoč tek oko 19 časova.

Isto veče, nakon završene borbe sa četnicima, krenuli smo iz Pecke i stigli u Čardak oko 7 izjutra 24. maja. Tu smo logorovali, a oko 16 časova krenuli smo u Pljevske Po- dove i u Oliće stigli oko ponoći.

U toku pokreta iz Pecke do Olića rekvirirali smo dosta soke od nekih četničkih elemenata kao neku vrstu od- mazde za napad četnika u Peckoj. Gonili smo tu stoku, uglav- nom volove i telad, u sklopu naše komore.

U Olićima smo se sastali sa nekim političkim radni- cima sa ovog područja. Iz Olića je sa nama išao i Velja Stojnić. On je sa Mećavom i Radošem krenuo u štab kor- pusa koji se nalazio negdje oko Pljevlja, odnosno Jaša. Sa jedinicama brigade dočekao sam u Olićima povratak Petra Mećave i Radoša. Naišli su Ilija Došen i Rudi Kolak i obišli brigadu. Tu sam se sreo i sa Zagom Umićević za koju odavno nisam ništa znao i mislio sam da je poginula. Sa nama je bila i Sida Marjanović koja će odavde krenuti u štab korpusa.

Krenuli smo u 7 časova iz Olića prema Ljuši. To je planina između Donjeg Vakufa i Jajca. Tu smo osmatrali cestu, željezničku prugu i Vrbas. Trebalo je da u toku noći pređemo Vrbas kod Torlakovca.

U toku noći spustili smo se na Vrbas. Nije bilo mosta, pa se postavio problem kako prebaciti čitavu komoru, a na- ročito stoku. Naišli smo na ostatke porušenog mosta, pa smo tu postavili neke daske i prva patrola je prešla na drugu stranu Vrbasa. Ocijenili smo da će prebacivanje ići veoma sporo.

Neko se sjetio da telefonskom žicom koju smo nosili povežemo stoku i natjeramo je na Vrbas. To je bio jedini način da se komora i stoka prebace na drugu stranu rijeke. Prebacivaše boraca preko

Vrbasa teklo je veoma sporo. I tek oko jedan sat poslije pola noći uspjeli smo da pre- bacimo jedan bataljon. Dva voda smo uputili na osiguranje desno i lijevo od mjesta prebacivanja. Istovremeno smo po- kidali željezničku prugu Vakuf — Jajce kako nas nepri- jatelj ne bi iznenadio doturanjem snaga. Baš za vrijeme na- šeg prelaska naišao je oklopni voz, ali nije mogao dalje, pa su neprijateljski vojnici samo otvarali vatru prema nama.

Sa 1. bataljonom koji se prvi prebacio prešao je i ko- mandant brigade Mećava, a ja sam ostao sa 2. bataljonom i zaštitnicom koji će naknadno preći. Ipak, naše preba- civaše uspješno je završeno i negdje oko 8 časova izbili

smo u selo Grdovo. Bili smo na desnoj strani Vrbasa i išli prema obroncima Vlašića. Kretaćemo se iznad Turbeta. Izbićemo na cestu Vakuf — Turbe — Jajce koja ide preko Brvanca. Ta cesta je tek prije rata rađena, a nije bila sva puštena u saobraćaj.

Napravili smo kraći zastanak tako da smo u Brvance stigli u 19 časova 28. maja 1943. Ovaj dio centralne Bosne je vrlo brdovit i vrletan, ispreijecan ostrim brdima, kojima i rječicama. Ovim terenom se vrlo teško može kretati. Iz Brvanaca smo ujutro oko 8 časova krenuli i oko podne stigli u Vitovlje, gdje je već bila komanda mjesta. Susreli smo se sa 7. krajiškom. Sastao sam se i sa Slobodanom Marjanovićem koji je bio u političkom odjelu 7. ili 9. brigade. Znam da smo jeli pastrmku koju su ulovili u rijeci Ugru. Poslije podne Mečava i ja smo krenuli u štab 12. divizije. Stigli smo naveče u Korićane i tu se sastali sa Šošom, komandantom divizije. Brigada je oko 11 časova krenula za nama, da bi oko 16 časova stigla u Korićane.

Dogovorili smo se sa Šošom o našim zadacima. Šoša nas je obavjestio da je poslao kurire i da očekuje dolazak

5. kozarske, a on je, u stvari, u Korićanima sačekivao dolazak naše 12. krajiške. Na tom terenu nalazio se i Balja-lučki odred koji će ući u sastav naše divizije.

Trebalo je da naša brigada sa štabom divizije krene prema Kovačevićima, zaselak sela Šipraga, pa na Kruševo Brdo, Čudnić i preko Stopana da dođemo u Maslovare prema Kotor Varošu. Na ovom sektoru treba da razbijemo četnike, zatim da uspostavimo kontakt sa 2. krajiškom koja se nalazi negdje prema Tesliću. Neke brigade, među kojima i 2. krajiška će sa komandantom korpusa Kostom Nađom krenuti u istočnu Bosnu.

Naša brigada je po dolasku u centralnu Bosnu dobila zadatak da uspostavi vezu sa 5. krajiškom koja je pod kraj maja, sa Kozare preko Lijevča polja i Vrbasa prešla u centralnu Bosnu. Krenuli smo tako iz Korićana i u Maslovare stigli 4. juna 1943. Zauzeli smo Obodšak. To je brdo na raskršću kada se skreće za Maslovare. Tu će stacionirati

1. bataljon, a 2. se sa štabom brigade smjestio u Maslovare. Tamo je stigao i štab divizije.

Došlo je i do borbe sa Nijemcima. Iznenadilo nas je odakle oni ovdje, jer smo ovamo upućeni radi razbijanja četničkih snaga. Odbili smo Nijemce prema Kotor-Varošu.

U Maslovarama je brigada dobila i novo ljudstvo. Formiraćemo i 3. bataljon. U međuvremenu je naišao i Kosta Nađ sa štabom korpusa. Sa šima su išle i 2. i 4. krajiška. Krenuli su u istočnu Bosnu. Sa šima su bili i članovi

Vrhovnog štaba. Tu je bio i Ivo Lola Ribar, zatim Vladimirović Popović, Vladimir Zečević i još neki drugovi, koji su se ovim pravcem uputili prema Vrhovnom štabu.

Ovdje smo saznali za početak pete neprijateljske ofanzive. Bilo je govora o tome da čitava naša 12. divizija hitno

*Kozarčani na maršu (Petrovo
Polje, januar 1944. godine)*

krene radi prihvatanja jedinica koje su se probijale ka nama. Pred nama se kretala 5. krajiška divizija. Međutim, zašto nije došlo do pokreta ostalo mi je nepoznato. Mi smo zadržani u centralnoj Bosni. Slušali smo tada „Slo - bodnu Jugoslavije“, preko koje su na šifrovan način pre- nošena naređenja Vrhovnog štaba o pokretu naših jedinica. Zaključili smo da su naše snage na Zelengori i Sutjesci u vrlo teškoj situaciji i da je to kulminacija pete neprijateljske ofanzive.

Ovdje u centralnoj Bosni doći će do ponovne rasprave o odnosima između komesara brigade i članova političkog odjela. O tome će biti konsultovani i delegati Vrhovnog štaba i CK KPJ koji su se ovdje nalazili, s obzirom na to što je politički odjel imenovao Centralni komitet. Ko- načno će doći do raspleta. Osnovno u ovom sporu bilo je to što je komesar brigade smatrao da se politički odjel mnogo miješa u neposredno komandovaše, umjesto da svojim djelovanjem pomaže komesaru i šegovom pomoćniku u političkom i partijskom radu sa borcima.

Konačan ishod bio je taj što su komesar brigade i članovi političkog odjela otišli iz brigade na nove dužnosti i što je rukovodilac političkog odjela partijski kažnjen.

Sa 5. krajiškom brigadom došli smo u kontakt 16. juna 1943. Dva dana prije toga, 14. juna, kada sam se nalazio pri štabu divizije, u Čečavi nas je iznenada napao neprijatelj, sa četnicima. Bili smo svi prisiljeni, od komandanta divizije Šoše, do kurira i zaštitnice, da uzmemo oružje i da se neposredno borimo. Tu su bile Nada Mažar, sestra Šošina, zatim Mara Mitrov i još neki.

Tih junskih dana 1943. godine rastao sam se od boraca 12. krajiške sa kojima sam prošao dosta dug borbeni put od Drinića kod Bosanskog Petrovca, kada je brigada u februaru formirana, preko Podgrmeča i Mašače do centralne Bosne.

Ova krajiška brigada formirana je stvarno u posebno teškoj situaciji u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, upravo u jeku teških borbi. Formirana je od jednog jakog jezgra, 3. bataljona 5. kozarske brigade. Bila je to jedinica koja je već imala dovoljno borbenog iskustva, stečeno ne samo na Kozari, već i u borbi na Bihaću, zatim na Podgrmeču razbijajući jako utvrđenu liniju na sektoru Bos. Novi — Suhača — Ljubija. Imala je iza sebe niz veoma uspješnih akcija kako u sastavu brigade tako i samostalno. Uspješno je manevrisala u četvrtoj ofanzivi u Podgrmeču i dalje na sektoru Petrovca gdje je imala i dosta uspješnih borbi.

Pored 3. bataljona kao jezgra brigade, u njen sastav su ušle i dvije jake čete starih i prekaljenih boraca iz 2. krajiške, zatim izvjestan broj boraca iz Podgrmeča, takođe starih i iskusnih boraca.

Dakle, brigada je formirana od ljudstva koje je u borbi učestvovalo od 1941. i početkom 1942. godine. Bila je sastavljena od prekaljenih boraca, a novajlija u vrijeme šenog formiraša nije bilo. Većina boraca, oko dvije trećine, ako ne i više, bili su Kozarčani.

Njen put iz Potkališa u Podgrmeču do centralne Bosne bio je ne samo dug nego i težak i naporan. Moralo se probijati preko područja gdje su djelovale četničke formacije, gdje smo nekoliko puta imali sa njima sukob u Mašači (kao i prilikom prelaska Vrbasa).

I odmah po izbijanju u centralnu Bosnu, iako smo znali da nam je osnovni zadatak borba protiv četnika, prvo vatreno krštenje bilo je sa Nijemcima.

Joco MARJANOVICH

SA RANJENICIMA I TIFUSARIMA U PODGRMEČU I LICI PROLJEĆA 1943. GODINE

Za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive 3. bataljon 5. krajiške kozarske brigade odvojio se od glavnine, te se našao na području Bosanskog Petrovca, sa dijelovima iz drugih brigada naše 4. krajiške divizije.

Od ovih snaga, drugom polovinom februara 1943, u selu Drinićima, formirana je 12. KNOU brigada sa dva bataljona.

Postao sam politički komesar 1. bataljona, a Milan Egić komandant. Brigada se uskoro našla na području Pod - grmeča, gdje je imala nekoliko uspješnih okršaja sa neprijateljem.

Baš u to vrijeme, početkom proljeća 1943. godine, na ovom području našlo se više rašenika i bolesnika iz krajiških brigada. Poseban problem predstavljalo je masovno oboljevanje boraca od pjegavog tifusa, pa je odlučeno da se većina rašenika i tifusara, uglavnom težih, uputi na područje Like.

Za praćeše, obezbjeđeše, te prenošeše rašenika i tifusara, štab brigade je odredio naš 1. bataljon. Tako sam se našao u dugoj koloni teško oboljelih i nepokretnih boraca koja je išla u Liku. Uskoro sam i ja postao jedan od teških tifusara. Osjetio sam samo da više ne mogu da hodam, snage je ponestalo, a visoka temperatura kao prateća pojava pjegavog tifusa, odvela me je među teže oboljele. Više se i ne sjećam šta se sa mnom zbivalo. I tek nakon izvjesnog vremena, kada sam bio pri svijesti, znam da su iz prostorije gdje smo se nalazili nošeni oni za koje se smatralo da neće preživjeti. Kako sam, zbog visoke temperature, često bio u besvjesnom stašu, to sam i ja izdvojen u posebnu prostoriju.

U međuvremenu je naišao, na moju sreću, naš kozarski lekar dr Alfred Ržehak koji me je poznavao iz Kozare, a naročito iz kozarske ofanzive ljeta 1942. godine, kada smo izvjesno vrijeme bili kod Zidanog mlina u Kozari.

Pronašavši me među teškim tifusarima, prepoznao me je. Koliko se sjećam, dao mi je injekciju i uskoro se moje zdravstveno stanje počelo popravljati. Sjećam se da sam već ggočeo da prepoznajem drugove oko sebe. Znam da je u jednoj kući gdje smo bili smješteni bio i Petar Vojnović, zamjenik komandanta naše 4. krajiške divizije. On se već donekle bio oporavio. I šega je dr Alfred posjetio.

Ocjenio sam da će Petar Vojnović da krene u jedinicu pa sam nastojao da i ja pođem. S druge strane, iz mjesta gdje smo se nalazili bilo je u četnicima (pričalo se da je iz kuće gdje smo bili smješteni nekoliko braće u četnicima). Znao sam da sam još nepokretan i da bih se u slučaju nailaska neprijatelja našao u teškoj situaciji. Zato je svaki rašenik i bolesnik uvijek želio, makar bio i bolestan, da se nađe uz svoju jedinicu.

Ostao mi je u neizbrisivom sjećanju ovaj detalj. Gledajući kroz prozor primjetio sam da nam je došla u posjetu omladina iz ustaničkih sela Like. Propješačila je desetine i desetine kilometara, prošla kroz teško prohodne terene pored neprijateljskih zasjeda i utvrđena, noseći nam hranu. Pričali su nam da su tri dana i tri noći putovali. Igrali su i pjevali. Zaigrali su čak i naše kozaračko kolo. Činilo nam se da se nalazimo među kozarskom omladinom, jer po omladinskom poletu i borbenom elanu, omladina iz Like bila je ista kao i naša kozarska. Jedino mi je bilo teško što nisam mogao da se sa njima uhvatim y kolo.

Očekivali smo da ćemo uskoro krenuti iz ovog mjesta. Saznao sam da je Petar Vojnović otišao u jedinicu. Nastojao sam da pođem, ali je teško bilo dobiti odobrenje. To je bilo razumljivo, jer još nisam mogao da dobro hodam. Ali, ipak sam uspio da me otpuste. Dobio sam čak i jednu za-prežna kola da me prevezu. Ovdje u bolnici nalazio se i Rade Mandić, iz Gornje Suvaje iz Podgrmeča i njegova žena koja ga je kao tifusara pratila. Ona je nastojala da njih dvoje pođu sa mnom. Iako sam činio sve da i za njih dobijem odobrenje, nisam uspio. Međutim, tek što sam pošao primjetio sam da Rade i šegova drugarica kreću za mnom. Zastavio sam zapregu te smo primili i ših dvoje. Krenuli smo u Podgrmeč. Išli smo od veze do veze. Kada smo prešli Unu svratili smo u jedno selo da nađemo hrane. Ušli smo u jednu kuću gdje se nalazila starija žena. Ona nam je rekla da nema ništa od hrane. Bilo nam je utoliko teže što smo primjetili da se peče hljeb i kuha lonac mlijeka. Nismo naučili da nas se tako dočekuje. Rade Mandić, onako iscrpljen i još teško bolestan, htjede da uzme od mene automat i da puca, ali se nekako sporazumjesmo da to ne čini. Žena je to pri-

mjetila , pa nam je ipak dala nešto hljeba i mlijeka.

Krenuli smo u Podgrmeč. Išli smo kroz šumu. Namjera nam je bila da dođemo do rodnog mjesta Rade Mandića. Put je bio ne samo dalek, nego i teško prohodan, a posebno za nas koji smo se teško kretali. U toku putovaša nestalo nam je hrane. Pojeli smo i posljedšu rezervu suhih šljiva što sam dobio kada sam krenuo iz Like.

Kretali smo se veoma sporo, stopu po stopu. Umor i glad bili su jači od nas. Kada bi me umor toliko savladao zastao bih. Pogledao bih nazad i primjetio gdje Rade stupa stopu po stopu. Ali nisam vidio šegovu drugaricu. Kad sam ga upitao gdje je ona, odgovorio mi je da ne može dalje i da je ostala. Sjedio sam tog trenutka na pašu u šumi. Bio je još snijeg. Pomislio sam kako je moguće da samu ženu ostavimo u šumi. Pa , ona je, tako mi je Rade pričao , već jednom bila u neprijateljskim rukama i na mjestu strijeljaša. Prišao sam mu i rekao da je moramo nositi ako ne može da ide sa nama. Rade je bio toliko iscrpen i iznemogao da mi je odgovorio da ni on ne može dalje. Ali smo ipak pošli nazad, našli šegovu drugaricu, te opet stopu po stopu nastavili pokret. Putujući kroz šumu osjetili smo miris hljeba. Bila je to više želja nego stvarni miris hljeba. U neposrednoj blizini šume, više sela Suvaje, našli smo neke drugove iz narodnooslobodilačkog odbora. Među šima je bio i od-

Nošenje ranjenika

bornik Petar Vojnović, koga sam poznavao od prije rata, jer smo zajedno pohađali poljoprivrednu školu.

Ovdje sam saznao da se 12. krajiška brigada i moj 1. bataljon brigade nalaze na sektoru Benakovca. Želio sam da čim prije stignem do jedinice. Nisam se dovoljno ni odmorio, a već sam krenuo u jedinicu. Rade Mandić i njegova drugarica pronašli su mi vodiča koji će me provesti najsi - gurnijim putem do Benakovca, jer je neprijatelj te noći prolazio od Bosanske Krupe prema Bosanskom Petrovcu, krećući se i kroz Grmeč.

Jedinice 12. brigade našao sam u Hašanima. Brigada je već bila pripremljena za pokret sa Podgrmeča. Očekivao sam da ću dolaskom u bataljon moći da se makar donekle odmorim i oporavim, ali uslova za to nije bilo. Brigada je trebalo da krene. Bio sam, kao i svaki tifusar, toliko iscrpljen i oslabio da sam više ličio na kostur, na mrtva nego na živa čovjeka.

Komesar brigade Joco Marjanović, pošto je i komandant brigade Petar Mečava takođe prebolio tifus, saopštio mi je da je nemoguće da me nose, jer brigada ima dug i težak put. Neke su jedinice već krenule, a ostatak, među kojima je bio i naš 1. bataljon, treba odmah da krene. Joco je znao da neću moći da podnesem put. Zato mi je rekao : „Predstoji ti da ostaneš ovdje ili na terenu Kozare. Inače, sve drugo što bih ti objašnjavao bilo bi suvišno. Molbe više ne vrijede i nema bremena za ših. Evo ti objava." Zatim je Joco upeo parče papira te mi napisao:

Štab XII. K.O.U. Brigade

Broj sl.

Dana 18. maja 1943. god.

O B J A V A

Za druga Branka Kovačevića, politkomesara 1. bataljona ove brigade, koji ostaje iza svoje jedinice uslijed privremene nesposobnosti za pokret.

Isti drug ovim dobija ovlašteće da prikupi ljudstvo ove brigade koje je uslijed privremene nesposobnosti za pokret ostalo na terenu Podgrmeča i Kozare.

Prikupljaše ljudstva vršiće saglasno i u sporazumu sa Štabom Podgrmečkog, odnosno Kozarskog odreda.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politkomesar,
Joco, s. r.

Komandant,
sl. odsutan

Sačuvao sam original ove objave na osnovu koje sam citirao njen sadržaj. Joco je još na drugoj strani objave rukom dopisao:

P . s.

Pošto na terenu Podgrmeča ostaje zamjenik komandanta ove brigade to ćeš se u svemu obraćati na šega.

S. F, —S. N.

Politkom.

Joco

Iza toga dodao je još jednu rečenicu koja glasi: P . s.

s.

Mjesto gdje će se nalaziti Vlado (zamjenik komandanta brigade Vlado Prošić — prim. redakcije) doznaćeš od Podgrmečkog odreda — štaba.

Joco

Iza toga 12. krajiška brigada je krenula na dug i težak borbeni put u centralnu Bosnu. Ostao sam na terenu. Baš tih dana neprijateljske snage iz Bosanske Krupe krenule su na ovo područje. Bio sam sam, bez kurira i vodiča. To je za mene bio težak trenutak, možda teži nego i jedan do tada, iako je bilo dosta teških trenutaka. Preostalo mi je jedino da se sklonim u žbun, zelenu kupinu, gdje sam mogao da računam da ću se spasiti. Jedna neprijateljska kolona kao pobočnica kretala se prema mjestu gdje sam se nalazio. Ne- prijateljske jedinice prošle su prema Grmeču.

Nakon toga pronašao sam jednog odbornika u selu i po- vezao se sa šim. On mi je pomogao da se pobliže obavjestim o situaciji na terenu, kuda su krenule neprijateljske snage, zatim gdje se nalaze naše jedinice. Doznao sam da je 5. kra- jiška otišla na Kozaru. Ovaj odbornik mi je preporučio da krenem na Kozaru.

Odlučio sam da idem preko veze. Bio sam se već donekle oporavio, pa sam se mogao uputiti na ovaj, nimalo lak, put. Ali na Kozaru se uvijek rado išlo. Nije se znalo za pre - preke, niti za umor i iscrpljenost, kada je u pitašu Ko- zara. Skoro da sam zaboravio na sve ono što sam kao tifusar vidio i doživio u Podgrmeču, Lici i na povratku u Pod- grmeč.

I pored prepreka, neprijateljskih zasjeda i utvrđeša sve sam sretno prošao, stigao na Sanu, zatim prešao cestu i željezničku komunikaciju i našao se na Kozari. Proljeće je 1943. godine.

Brane KOVAČEVITH